CHAPTER 7

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE - SURIYE İLİŞKİLERİ

RELATIONS BETWEEN TURKEY AND SYRIA DURING ATATURK'S ERA

Murat AYDOĞDU*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-mail: murat.aydogdu@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/AA09.2021.009.07

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde Osmanlı Hükümeti Suriye'yi neredeyse tamamen boşaltmış durumdaydı. Ancak Araplar bu bölgede bağımsızlıkları için Fransızlarla mücadele etmek zorundaydılar. Daha kuzeyde Kilikya, Antep, Urfa, Maraş gibi Türk bölgelerini de kontrol etmeye çalışan Fransızlara karşı Araplar ve Türkler etkin bir işbirliği geliştirdiler. Fransızlar bu durumla başa çıkamadılar ve Ankara Hükümeti ile 1921'de bir anlaşma yaparak Türk bölgelerinden çekildiler. Bu anlaşmayla Türkiye ve Suriye arasında çizilen sınır 1923'te Lozan Konferansı'nda teyit edildi. Eskinin Osmanlı vatandaşları artık Türkiye ve Suriye (ve Lübnan) vatandaşlarıydı ve bu yeni sınır vatandaşlık, karşı tarafta kalan mülkler vs. pek çok problemi beraberinde getirdi. Türkler Fransızların Türkiye karşıtı grupları himaye etmesinden rahatsızdı. Ayrıca sınırın Suriye tarafında özellikle Kürt ve Ermeni azınlıklar kullanılarak Türk karşıtı bir etnik bariyer oluşturulmasından endişeliydi. 1930'lar Türkiye ve Fransa arasındaki ilişkilerin giderek düzeldiği yıllar oldu. Sınır güvenliği konusunda atılan adımlar ama özellikle Avrupa'da Nazi tehdidinin giderek kendini daha fazla hissettirmesi bunun başlıca sebebiydi. 1939'da Fransızlar İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye katılmasını kabul ettiler. Arapların kendi haklarının gaspı olarak gördükleri bu karar o günden bugüne Türkiye-Suriye ilişkileri ne zaman gerginleşse Araplarca gündeme getirilmeye devam etti.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Suriye İlişkileri, Atatürk Dönemi, Türkiye ve Orta Doğu, Suriye, Suriye'deki Fransız Mandası

ABSTRACT

At the end of World War I, the Ottoman government had almost entirely evacuated Syria but the Arabs had to fight the French to gain their independence. The Arabs and Turks developed an efficient cooperation against the French who had also been trying to control areas up north that belonged to the Turks such as Cilicia, Aintab, Urfa

and Maraş. The French could not cope with it and in 1921, they made an agreement with the Ankara government after which they withdrew their forces from Turkish lands. The border drawn between Turkey and Syria by this agreement was confirmed in the Treaty of Lausanne, signed in 1923. Former Ottoman subjects were now citizens of Turkey and Syria (and of Lebanon). The new frontier created issues such as citizenship, properties left across the border, etc. The Turks were disturbed by the fact that the French had been harboring anti-Turkey groups. They were also worried about the possibility of an anti-Turkish barrier based on ethnicity being built on the Syrian side of the border by using Kurdish and Armenian minorities. In the 1930s, the bilateral relations of Turkey and France improved. The main causes for this improvement were the steps that were taken about the border security and especially the fact that rising threat of Nazis were making its presence felt in Europe. In 1939 the French recognized the Sanjak of Alexandretta joining with the Republic of Turkey. Arabs regarded this decision as violation of their rights and brought it up whenever tensions increased between Turkey and Syria.

Keywords: Turkey-Syria Relations, Atatürk Era, Turkey and the Middle East, Syria, French Mandate on Syria

Extended Abstract

Mustafa Kemal Atatürk steered both the domestic and foreign politics of Turkey since he took charge during the Turkish War of Independence in 1919 until he passed away in 1938. This period also coincided with the era between two world wars and – except for the first couple of years – French mandate over Syria and Lebanon. Thus, Turkey-Syria relations in this period are not independent from these two cases. In particular, the very existence of this said mandate administration requires Turkey-Syria relations, excluding the years between 1919 and 1921, to be viewed rather within the scope of the relations between Turkey and France.

The Ottoman troops, retracting towards Anatolia in the face of British attacks over the course of October 1918, had evacuated Syria almost completely by the end of the month. Meanwhile, the Allies and Ottoman Government signed the Armistice of Mudros, which had harsh terms for the latter. The French and Arabs, the parties to the struggle for post-Ottoman sovereignty in Syria, were left alone together after the withdrawal of the British – who had made contradicting pledges to both parties during the course of the war – from the region in 1919, trying to balance the two. Faisal, the son of Hussein bin Ali, the Emir of Mecca, who had rebelled against Ottoman rule in 1916 in cooperation with the British, represented the interests of the Arabs in Syria. Therefore, he tried to compromise with the French so that the Arab government he led could last. As Arabian extreme nationalists rejected the very concept of a government of Arabs excluding Lebanon and Palestine while also under the protectorate of the French, he had to relent and go with the flow. Declared King of Greater Syria by Syrian National Congress in March 1920, Faisal was excited but also nervous. As the French became the mandatory of Syria during the San Remo Conference in April, it meant Faisal and his government were about to come to the end of the road. In July, the French began to

invade the country and as Arab forces were scattered, Faisal could not resist anymore and had to leave Syria.

By 1919, in Anatolia, the French occupation in Cilicia expanded, after the British withdrawal, to Aintab, Maras and Urfa. The national independence movement spearheaded by Mustafa Kemal Pasha [Ataturk], ignited against Allied occupations of Anatolia after the Armistice of Mudros, acknowledged abovesaid regions as integral parts of the country and organized an insurgency to fight off the French invaders. At this point Turks and Arabs, both struggling for their independence against the common enemy, were drawn towards each other. Both parties supported the other's insurgency so that they could diminish the French invaders' might in their own regions. Moreover, upon being beguiled by the West, a substantial number of Syrian Arabs were leaning towards the idea of this cooperation evolving into a political union, a federative or confederated structure in which both sides keep their independence. Hence the Arab insurgency in northern Syria and the Turkish national liberation movement formed a solid collaboration. The Turkish nationalists aimed to elevate the pressure on the French that were stationed in northern Syria to push them into combat on two fronts at the same time – thence to fail – and evacuate Turkish lands. As the events progressed precisely that way and the French withdrew from Turkey by Treaty of Ankara, signed October 20, 1921, in order to concentrate forces on Syria – which they had seen as a priority and much easier to swallow up compared to Anatolia. Now, Syria and Turkey were de facto divided, an actual borderline being drawn to separate them. By said treaty, the Turks acknowledged Sanjak of Alexandretta as a part of Syria. It was settled that the district was to be autonomous under the French mandate and the Turkish language would be officially recognized. Thereafter, the Syrian Arabs' insurgence against French rule would come to the brink of collapsing.

The Arabs did not particularly like how the Turks' maneuvered to save their own lands, however, they went on to support the Turkish war for independence to a considerable extent while being inspired and rejoicing at the Turks accomplishments. They also did not like it when the sultanate was abolished on November 1, 1922. However, the act that particularly disturbed them was the abolishment of the caliphate in 1924. That was the moment many Arabs truly drifted away. Nevertheless, that was not the case for all of them... There were also some Arabs who appreciated and were inspired by the laic practices of the newly founded republic.

The border between Syria and Turkey that the Treaty of Ankara defined was also reasserted with the Treaty of Lausanne. However, it took a long time for the boundary in question to be finalised as it is now. In the meantime, the tension between Turkey and France throughout the conference in Lausanne had simultaneous effects on the aforesaid border. Both parties set

up military posts facing one another through the still disputed section of the border, the Nisibin-Cizre line. In February 1925, a rebellion that broke out in southeast Turkey and mainly related to Kurdish nationalism and Islamism, the Rebellion of Sheikh Said, prioritized the border security issue for Ankara. Another revolt in July – which started out in the Druze populated area and spread northward into Syria – had the same effect on the French. The issue of control of border crossing points was considered extremely critical. France, on behalf of Syria and Lebanon, and Turkey signed the convention of Friendship and Good Neighborliness in 1926 in order to end the matter. Still, the Nisibin-Cizre line could not be finalized until 1929. Notwithstanding these agreements, the distrust between Turkey and the government of French mandate in Syria did not disappear. Turkey claimed the French had implemented a concerning policy based on ethnicity and supported minorities across the Syrian part of the border – particularly Armenians and Kurds – to use against Turkey. It was also a source of concern for Ankara that the Khoyboun – a nationalist, anti-Turkish organization of Kurds – and some Hundred-and-fiftys – 150 personae non-grate that had been exiled by the republican regime for their opposition to the Turkish War of Independence – had been active in Syria. In response to this, Ankara adapted a policy of supporting the independence of Syria and therefore Arabs. The bilateral relations on the whole would improve as the new regime in Turkey stabilized and the Nazi threat in Europe became apparent. The British wanting to see Turkey on the anti-German front played a key role in this.

On the other hand, the Turkish government requested that the residue of the Ottoman debts be allocated amongst the succeeding states and it was decided so. While Turkey assumed 65% of the debts, the second greatest share was that of Syria with 8.6%.

A customs treaty signed by Turkey and Syria in 1925 took effect in 1926 and in the same year a trade agreement was also signed. As stated in the records, between the years of 1926 and 1934, Syria's share in Turkey's overall exports was 4% and 1.36% in overall imports. These rates decreased even further in the next years. Between 1935 and 1937, Syria's share in Turkey's overall exports was less than 2% and from 1938 until 1942, it had been less than 1%. As for overall imports between 1933 and 1942, Syria's share always remained under 1%.

One of the matters that arose from the Treaty of Ankara was the right of disposition on the properties in Syria belonging to Turks and properties in Turkey belonging to Syrians. After a series of conventions regarding this issue could not be applied, it was mostly settled with an agreement that Turkey and France signed on October 27, 1932 and put into effect on January 11, 1933.

Amongst the most significant issues, was the fact that Syrian Arab nationalists were infuriated – feeling like onlookers, even – when the French signed all those agreements regarding their lands on behalf of them with Turkey. In 1939, when France accepted the Sanjak of Alexandretta be annexed by Turkey, the Arabs' anger reached a new peak. But, on the other side of the border, it meant the realization of one of the greatest dreams of Atatürk, who had passed away a year ago.

Anadolu’da İşgaller ve Türk Direnişinin Suriye Direnişiyle İlişkileri

I. Dünya Savaşı’nın sonuna yaklaşılrken İngilizler Suriye’de kuzeye doğru süratle ilerlemektedir. Kendi otoritesi altında bağımsız bir Arap krallığı elde edebilmek için Osmanlı idaresine isyan etmiş ve İngilizlerle muğlak bir uzlaşya varmış olan Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal’a bağlı birlikler de İngilizlere destek vermektedir. Ancak İngilizler 1916’da imzalanan Sykes-Picot antlaşmasıyla bölge üzerinde Fransızlara da taahhütlerde bulunmuşlardı ve bu taahhütler Şerif Hüseyin’e vaat edilenlerle çelişiyordu. Bu noktada İngilizler bu çelişkilerin bir çatışmaya dönüşmesini önlemek ve bu arada ipleri ellerinde tutabilmek için bölgede Fransızlara geçici bir rejim önerdiler. 30 Eylül 1918’de İngiltere ve Fransa arasında varılan uzlaşıyla Ortadoğu’da belirsizlik dönemi atlatılana ve sivil idareler kurulana dek sürdürülmek üzere “İşgal Edilmiş Düşman Toprakları İdaresi” (Occupied Enemy Territories Administration) (OETA) adı altında askeri bir yönetim kuruldu. OETA’nın başında İngiliz General Allenby bulunacak ve Sykos-Picot antlaşmasına göre Fransız bölgesi olarak kabul edilen topraklarda da onun sözü geçecekti (Bozkurt, 2019, s. 15-16). Bu idare üç ayrı işgal bölgesine ayrılmıştı: Güney Bölgesi Filistin’i ifade ediyordu ve İngiliz işgali altında kalacaktı. Batı bölgesi Çukurova, Suriye kıyı şeridi ve Lübnan’ı kapsıyordu ve Fransız işgali altında kalacaktı. Doğu bölgesi ise Akabe’den Halep’e uzanan iç bölgeydi ve Arap kuvvetlerinin askeri işgali altında kalacaktı (Kılınçkaya, 2008, s.114). Ancak bu geçici bir çözümdü ve vurgulamak gerekir ki tüm bu bölgelerde üst komuta Allenby’ye aitti.

1918 Ekim ayının başında Şam’a önce İngiliz, onları takiben de Arap kuvvetleri girdi. Faysal 5 Ekim’de Suriye’de “Sultan Hüseyin” adına tam ve mutlak bağımsız bir meşrutî Arap hükümetinin kurulduğunu ilan etti (Kılınçkaya, 2008, s. 107). Ancak gerçekte iki gün önce Şam’a ulaştığında acı gerçek Allenby tarafından yüzüne vurulmuştu. Babası adına Suriye’yi yönetebilecekti ama Filistin ve Lübnan buna dahil değildi ve kendi bölgesinde de Fransız himayesini kabul etmesi gerekecekti (Fromkin, 1990, s. 338-339). Allenby Faysal’ın Suriye işlerini Şam’dan yönetmesine izin verdi. Şehir Osmanlı idaresinin geri çekildiği farklı bölgelerden gelen Arap siyasi ve askeri figürlerinin toplandığı bir merkez durumundaydı (Fromkin, 1990, s. 435).

İngilizlerin ve Arapların Şam’ın kontrolünü ele geçirmesinin ardından İstanbul’da 14 Ekim 1918’de Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir hükümet vazifeye başladı. Bu sırada 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa İzzet Paşa’ya gönderdiği bir telgrafta Suriye’yi Araplara bırakmaktan başka çare kalmadığını ve Faysalla müzakereye teşebbüs edildiğini bildiriyordu. İzzet Paşa’nın buna cevabı hükümetin müsaadesi alınmadan bu gibi

teşebbüslerde bulunulmaması şeklindeydi (Orbay, 2004, s. 79; Kılınçkaya, 2008, s. 105). Ekim ayı sona ermeden İngilizler ve Faysal kuvvetleri Halep'e girmiş bulunuyorlardı.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi yeni bir dönemin başlangıcıydı. Osmanlı devlet ricali Wilson prensiplerinin de verdiği umutla en azından İmparatorluğun Türklerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerinin elde tutulabileceği beklentisindeydi. Arapların hilafet devletine bağlılık yönünde rey kullanması da olasılık dışı değildi. Ama bambaşka bir mecrada seyreden gerçek kısa süre sonra bu tatlı hayalleri sahne dışına atacaktı.

Mütarekenin 16. maddesi Suriye'deki tüm Osmanlı garnizonlarının en yakın müttefik kumandanına teslim olmasını ve düzeni muhafaza etmek için gereken miktar müstesna Kilikya'dakilerin de çekilmesine hükmediyordu. Gereken miktarın ne kadar olduğuna mütarekenin 5. Maddesine göre Türk hükümetine de danıştıktan sonra müttefikler karar verecekti. 7. madde ise İtilaf kuvvetlerine güvenlik zaafını ileri sürerek istedikleri stratejik noktaları işgal etmenin kapısını açıyordu (Maurice, 1943, s. 85-86; Erim, 1953, s. 520, 522).

Özellikle Musul ve İskenderun'un boşaltılması talepleri bölgedeki Osmanlı ordu kumandanlarının tepkisine yol açtı. Yıldırım Orduları grup Kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa sınırın Suriye Vilayeti'nin kuzey sınırı sayılması, aynı zamanda Türk nüfusun çoğunluğu teşkil ettiğinden hareketle İskenderun, Antakya, Katma, Halep ve Kilis'in, özellikle mütareke hükümleri açıklığa kavuşuncaya kadar terk edilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Ama Faysal'ın taraftarları İtilaf kuvvetlerinden önce bölgede çeşitli yerleşim yerlerinin yönetimine el koymak için harekete geçmişlerdi. Antakya'da Arap devleti ilan ederek hükümet konağına Arap bayrağı çektiler. Civardaki kasabalarda ise halkın direnişi buna mani oldu. Antakya aynı gün Türk birliği tarafından tekrar kontrol altına alındı (Umar, 2003, s. 207-208).

Bundan sonra bölgedeki Osmanlı ordu kumandanları, İtilaf kuvvetlerinin baskılarına boyun eğen Babiali'nin emriyle, istemeyerek de olsa birliklerini kuzeye çekmeye, Fransız ve İngiliz birlikleri de Çukurova'yı, Cezire'yi ve Güneydoğu Anadolu'nun batı kesimlerini işgal etmeye başladı. 1918 Aralık ayı boyunca Fransızlar Hatay, Adana ve Mersin bölgelerini, yani Çukurova'yı işgal altına aldılar (Türk İstiklal Harbi IV: Güney Cephesi, 2009: 13, 51-59; Hatipoğlu, 2009, s. 94-95; Jaeschke, 1989, s. 11). İngilizlere gelince; Musul'a girdikten sonra Türk askerinin boşalttığı Cizre-Nusaybin-Tel Abyad hattına kadar ilerlediler. 1918 Aralık ayında Kilis ve Antep'i, Şubat 1919'da Maraş'ı ve Mart ayında da Urfa'yı işgal ettiler (Türk İstiklal Harbi IV: Güney Cephesi, 2009, s. 1, 13).

Bu arada Suriye’de Arap halkı bağımsızlık havasına iyice girmişken, milliyetçi üst kadrolar bunun bir yanılsama olduğu gerçeğiyle yüzleşiyordu. İngiliz ve Fransızların bölgeye yönelik niyetlerinin Araplara verilen bağımsızlık vaatleriyle çeliştiği anlaşılmıştı. Suriye’deki gevşek İngiliz kontrolü o kadar sorun teşkil etmeyebilirdi ve zaten geçiciydi ama nefretle bakılan muhtemel Fransız kontrolünün bu denli gevşek olmama ihtimali vardı. Peki ama bunun alternatifi gerisin geriye dönüp yola bir şekilde Osmanlı ile devam etmek olabilir miydi? Bu soru Arap halkına sorulmuş olsaydı ne yolda bir cevapla karşılaşılacağı kestirilemez ama anlaşılan üst düzey Arap milliyetçileri arasında bu olasılık araştırılıyordu; Mütareke’nin hemen ardından El-Ahd örgütü üyesi, eski Osmanlı subayı, Faysal kuvvetlerinde yüzbaşı rütbesiyle çarpışmış, müstakbel Irak başbakanı Nuri Sait’in bir şekilde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya ulaştırmayı başardığı mektupta ‘Osmanlı Devleti’nin iştirakiyle bir Müslüman Federasyonu kurulmasına’ dair bazı teklifler söz konusu ediliyordu. Gelen cevap teklifi olumlu olarak değerlendiriyor ancak o an için hükümet İngilizlerin güvenini kazanmayı zaruri gördüğünden Arap hükümetiyle görüşmek ve yakınlık kurmanın iki taraf açısından da tehlikeli ve Arap Hükümeti’nin Osmanlı’ya bağlı kalma hususundaki duygularının yakında toplanacak Barış Konferansı’nda ifade edilmesinin daha uygun olacağı bildiriliyordu (Kılınçkaya, 2008, s. 107-108).

Faysal Paris Barış Konferansı’na ancak Lloyd George’un aracılığıyla Hicaz Heyeti Başkanı olarak katılabilirdi. Onlar Konseyine önerisi Arap coğrafyasına bir inceleme komitesi gönderilmesiydi. İngilizler bu fikri Fransızları zor duruma düşüreceği için ilkin destekledilerse de geri adım attılar ve sonuçta Amerikalılar kendi heyetlerini göndermek zorunda kaldılar. King-Crane olarak tanınacak komisyonun vardığı sonuçlar zaten bağlayıcı olmayacaktı. Faysal Amerikalıları etkilemek için harekete geçti ve Fransızlar aleyhine bölgede gösteriler tertip ettirdi. Bu arada Suriye’deki Arap Hükümeti’nde giderek daha fazla etkili olan el-Fetah üyesi eski subaylar Hizb’ül İstiklal adlı açık bir siyasi örgüt oluşturdular. Paris’teki gelişmelerden ve İngiliz-Fransız planlarından bağımsız olarak kendi yoluna gitmeye çalışan Araplar bir Suriye Kongresi topladılar (Kılınçkaya, 2008, s. 116-125). Kongrenin 2 Temmuz 1919’da açıkladığı kararlara göre Lübnan ve Filistin’i de içermesi gereken Suriye, kuzeyde Toros eteklerinden güneyde Hicaz sınırına, doğuda Fırat ve Habur ırmaklarından batıda Akdeniz’e uzanan Faysal liderliğinde tam bağımsız anayasal bir monarşi olmalıydı. Paris Barış Konferansı bunu reddederse azami yirmi yıl için bağımsızlığa hâle getirmeyecek şekilde Amerikan, olmazsa İngiliz teknik ve ekonomik yardımı kabul edilecekti. Fransız varlığı hiçbir şekilde kabul edilmeyecekti (Antonius, 1939, s. 440-442). Görüldüğü gibi kongre Suriye’nin kuzey sınırlarını tayin ederken Türkleri karşısına almakta beis görmemişti. Zaten bu sıralarda Faysal

hükümeti adına hareket eden bazı kişiler Urfa, Mardin, Diyarbakır gibi Osmanlı otoritesinin devam ettiği bölgelerde Arap Devleti propagandası yapıyor ve yönetimin kendilerine devrini talep ediyorlardı (Kılınçkaya, 2008, s. 146). Nuri Sait'in girişimiyle yan yana konulduğunda bu tutum Arap milliyetçilerinin kafalarının bir hayli karışık olduğunu ve "hiç yoktan iyisi" ile "en iyisi" arasında gidip geldiklerini göstermektedir.

Faysal kongrenin toplanmasını, savunduğu fikirlere halk desteğini göstermek ve King-Crane komisyonunu ve İngilizleri etkilemek adına desteklese de çıkan kararlar onun İngilizleri hoşnut etme politikasına aykırıydı. Bu da Faysal ile genelde Suriyeli Arap milliyetçileri ve özelde de İstiklalciler arasındaki yaklaşım farkını gösteriyordu (Kılınçkaya, 2008, s. 127).

Bu sırada Haziran ayında çalışmalarına başlayan King-Crane komisyonu da altı hafta sonra raporunu açıkladı: Irak ve Suriye (Filistin dahil) iki ayrı birim olarak meşruti krallıklar olabilirdi ve her ikisinde de kısa süreli mandalar tesis edilmesi uygundu. Faysal Suriye'ye kral olabilirdi. Lübnan Suriye'ye dahil ama özerk olmalıydı. Suriye mandası Milletler Cemiyeti tarafından üstlenilmezse İngilizlerce üstlenilebilirdi zira bölgede açık bir Fransız karşıtlığı vardı (Kılınçkaya, 2008, s. 128). Ancak rapor kamuoyuna açıklanmadı ve bir köşeye atıldı.

İngiltere ve Fransa bölgede birbirlerine karşı pozisyonlarını açıklığa kavuşturmak ve belirsizliği gidermek üzere 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesi adı verilen bir belge üzerinde uzlaştı. Clemenceau'nun Musul ve Filistin'in İngiliz nüfuzuna bırakılmasını kabul etmesine karşılık İngilizler de Kilikya ve Batı Suriye'de askeri kumandayı Fransızlara bırakacaklardı. Suriye'nin iç kesimindeki başlıca dört şehir olan Halep, Hama, Humus ve Şam'da ise garnizonlar Faysal'ın hükümetine devredilecekti. Fransızların tüm Suriye'yi değil sadece Lübnan'ı işgaline izin veriliyordu. İngilizler böylece Suriye'de Fransızlar ve Faysal arasında kalmaktan kurtuluyorlardı. Bu durumda Faysal için de Fransızlarla uzlaşmaktan başka seçenek kalmamış oluyordu. 1919 yılının son iki ayı boyunca Paris'te yürütülen müzakereler neticesinde Clemenceau ile bir anlaşmaya varabildi; Fransızlar Suriye'nin kendi kendini yönetme hakkına sahip olduğunu kabul, bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü de garanti edecekti. Buna karşılık Suriye'nin dış ilişkilerini Fransa idare edecek, Suriye'deki tüm sivil ve askeri dairelerde Fransız danışmanlar istihdam edilecek, yabancılara verilecek ekonomik imtiyazlarda da Fransa önceliğe sahip olacaktı (Khoury, 1989, s. 36-37).

15 Eylül uzlaşısının ardından Türk topraklarında Fransızlar 29 Ekim'de Kilis'in, bir gün sonra Urfa ve Maraş'ın, 5 Kasım'da da Antep'in kontrolünü İngilizlerden devraldılar. Ancak kısa süre içerisinde yerli halkın oluşturduğu müfrezeler Fransız kuvvetlerini hedef almaya başladı. Türk topraklarına yönelik işgallere karşı 1919 yılı içerisinde başlayan direniş ve

bağımsızlık hareketinin en üst yürütme organı olan ve başkanlığına Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın seçildiği Heyet-i Temsiliye, zamanla bu bölgelerdeki direnişi daha organize bir hale getirdi (Yavuz, 1994, s.5 7-59). Suriye'de ise hava Faysal'ın arzu etmediği biçimde değişmekteydi. Türk yanlısı eğilim giderek güçlenirken Türk etkisi de kendini daha fazla hissettiriyordu. Halep civarındaki Arapların Mustafa Kemal'le anlaştıkları söylentisi yaygındı ve 1919 sonlarına gelinirken Halep, Şam ve sair Suriye şehirlerinde Mustafa Kemal yanlıları tarafından dağıtılan bildirilerde halk yabancılarla işbirliği yapanlara karşı mücadeleye çağırılıyordu (Kılınçkaya, 2008, s. 148-149). Diğer yandan Arap Hükümeti de Akdeniz sahilinde Banyas ve İskenderun ile iç kesimde Hama ve İdlib arasında kalan bölgede Fransızlara karşı başlatılan isyanları desteklemekteydi (Rafik, 1994, s. 41). İngilizler Faysal'ın yokluğunda 22 Kasım'da Arap Ordusu Genel Kurmay Başkanı Iraklı Yasin-el-Haşimi'yi, biraz da Fransızları tatmin etmek için, Mustafa Kemal Paşa ile irtibatta olduğu gerekçesiyle tutukladılar (Kılınçkaya, 2008, s. 158).

Faysal'ın emeli Fransız himayesinde ya da değil Suriye'nin hükümdarı olarak tanınmaktı. Savaşmak gibi bir niyeti yoktu. Ne var ki Clemenceau ile vardığı uzlaşmayı reddeden etrafındaki genç radikaller savaşa hazırды ve prestiji sarsılan Faysal kontrolü giderek kaybediyordu. Suriye'yi yönetme hayalini canlı tutabilmek için çevresinde esen rüzgarlara ayak uydurmak zorundaydı. Yine de bundan önce son bir kez Londra'ya giderek Lloyd George'un desteğini aradı. İngiliz başbakan meselenin barış konferansında çözüleceğini söyleyerek Faysal'ın son umutlarını da tüketti (Kılınçkaya, 2008, s. 133,155).

Paris mevcut durum dolayısıyla Suriye'yi bir askerinin yönetimine bırakmaya karar vermişti. Fransa'nın ilk Suriye Yüksek Komiseri George Picot, yerini 21 Kasım 1919'da General Gouraud'ya bırakıp Paris'e gitmek üzere yola çıktığında Sivas'a sürpriz bir ziyarette bulundu ve 8 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla görüştü. Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonra, 23 Nisan 1920'de açılacak olan TBMM'de yaptığı açıklamalara göre Picot Fransa'nın Suriye'yi sömürgeleştirme niyetini açıkça ortaya koymuş, ancak Kilikya'yı iktisadi imtiyazlar karşılığında boşaltma niyetinde olduğundan bahsetmişti. Fransızlara karşı Kilikya, Antep, Urfa ve Maraş'ta saldırı yapılmazsa Türkiye'nin taleplerini Paris'te savunmaya söz veriyordu. Sonuç olarak bağlayıcılığı olmayan bir uzlaşya varıldı. Söz konusu bölgelerde Fransızlara karşı saldırı olmayacak ama Ermeni askerler buralardan çekilecekti. Osmanlı memurlarına ve kanunlarına müdahale edilmeyecek, milli teşkilatlanmaya engel olunmayacaktı. Heyet-i Temsiliye aslında Fransızların zaman kazanma amacında olduğu kanısındaydı. Kilikya'da tutunmakta zorlanacakları ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla bir anlaşma mümkün olabilirdi. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa 25 Ocak 1920'de Fransızlara karşı gerilla hareketinin başlatıl-

masına dair kolordulara verdiği talimatın gizli tutulmasına özel önem atfediyordu (Kılınçkaya, 2008, s. 153-154). 1920 Ocak ayında Fransızların Kilikya, Kilis, Antep'e sevkiyat yapmaları için hayati önemdeki demiryolu hattı tahrip edildi. Suriyeli direnişçiler kuzeyde Türk Kuva-yı Milliyesi ile yakın irtibat halindeydi ve silah ve cephane yardımı alıyorlardı (Kılınçkaya, 2008, s. 177).

Diğer yandan İttihatçıların firari sadrazamı Talat Paşa bu sıralarda Almanya'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta Faysal'ın maiyetinden bir kişinin İsviçre'de görüştüğü kendi adamlarından birine ilettiklerinden bahsediyordu. Söz konusu kişi Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmayı istediklerini ve Arap gençlerinin İtilaf kuvvetlerine karşı Türklerle işbirliği yaparak eski Almanya veya Avusturya-Macaristan tarzı bir birliktelik kurma arzusunda olduklarını söylemişti. Ayrıca Arap milliyetçilerinden Aziz Mısıri'nin Talat Paşa'ya söyledikleri de bu arzuyu doğruluyordu (Yalçın, 2002, s. 206; Tekeli ve İlkin, 1980, s. 317).

Faysal Londra dönüşü Beyrut'a ayak bastığında milliyetçi liderlerden Sait Haydar ve Bedi Bektaş'la görüştü. İkili Mustafa Kemal yanlılarıyla temas kurmak üzere İstanbul'a hareket etmek üzereydi ve Faysal da bunu onaylamak zorunda kaldı. Haydar ve Bektaş amaçlarına ulaşarak Suriye Hükümeti'nin onayına sunmak üzere bir uzlaşıyla geri döndüler. Buna göre Suriye'nin kuzey sınırında, özellikle de Musul bölgesinde bazı değişiklikler yapılacak, Maan'dan Karadeniz'e ortak cephe kurulacak, Türk ve Arap orduları tek merkezden komuta edilecek ve nihayet mücadele başarılı olduğunda Türkler ve Araplar Avusturya- Macaristan tarzı bir ilişki içerisinde ama yan yana bağımsız devletler olarak yaşayacaklardı. Anlaşma elli yıl süre ile geçerli olacaktı. Ancak Sait Haydar Şam'a döndüğünde hava değişmişti. Suriye Genel Kongresi 7 Mart 1920'de "Birleşik Suriye Krallığı"nı ilan etmiş, ertesi gün Faysal Suriye, kardeşi Abdullah da Irak kralı ilan edilmişti. Kral Faysal Sait Haydar'ın elindeki anlaşmayı reddetti. Ne var ki yeni unvanını ne İngilizler ne Lübnanlılar ne de babası tanımıştı. Lübnanlılar 22 Mart'ta bağımsızlıklarını ilan ettiler (Kılınçkaya, 2008, s. 167-169).

25 Nisan 1920'de San Remo'dan gelen haber Suriye'yi daha da büyük bir kaosa sürükledi. Müttefik Yüksek Konseyi Mezopotamya, Filistin, Suriye ve Lübnan'ı dört ayrı birim olarak kabul etmiş ve A tipi mandalar olarak Filistin ve Mezopotamya için İngiltere, Suriye ve Lübnan için ise Fransa mandater devlet tayin edilmişti (Kılınçkaya, 2008, s. 169). Aynı konferans neticesinde, daha sonra Sevr Antlaşması adı altında Türkiye'ye dayatılacak koşullar da ortaya çıkmış, İskenderun körfezini yay gibi kuşatan bir bölge ile Antep, Urfa, Mardin'in Suriye'ye dahil edilmesine karar verilmişti (Erim, 1953: 540-541). Bu dönemde Ankara'da, Arapların bu topraklar için Türklerle mi, yoksa bağımsızlıkları için Fransızlarla mı çarpışacakları sorusu gündeme geldiyse de kısa sürede ikinci şıkkın gerçekleşeceği anlaşıldı (Kılınçkaya, 2008, s. 186-188).

Bu sırada Fransızlar Kilikya, Antep, Urfa ve Maraş gibi Türk topraklarında zor günler geçiriyorlardı. Şiddetli direniş karşısında bütün bu bölgelerde tutunamayacaklarına kanaat getirip Urfa ve Maraş'ı boşaltarak kuvvetlerini Antep ve Kilikya'da yoğunlaştırma kararı aldılar. Türklerin direnişi Suriye ve Irak'ta büyük yankı buluyor, İslami dayanışma duygusu kabarıyor ve Türkler Araplar için bir umuda dönüşüyordu (Kılınçkaya, 2008, s. 169-172).

Anadolu'daki direniş hareketinin lideri Mustafa Kemal Paşa, daha önce Suriye ve Trablus-garp'ta yaşadığı tecrübeler neticesinde, gelecekte Türklerin ve Arapların siyasi birliktelikleri hakkında kendi fikrini oluşturmuştu; Arada bir sınır olmalı ve bu da Türk ve Arap nüfusun ke-safetine göre çizilmeliydi (Kılınçkaya, 2008, s. 150). Talat Paşa'ya gönderdiği 29 Şubat 1920 tarihli mektupta, yetkili Arap temsilcileriyle vardıkları anlaşmaya göre Türkler, Suriyeliler ve Iraklılar kendi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra (konfederasyon) halinde birleşileceğini ifa-de ediyordu. Faysal'ın yakın adamları da bu formül dahilinde birleşmek için müracaat etmiş-lerdi. Ancak Faysal'ın Fransızlar lehine gizli bir politika takip ediyor olma ihtimali vardı ve bu yüzden ihtiyatlı hareket ediliyordu. Ama diğer grupların fikir birliği neticesinde Araplarla fiilen ortak eylem durumuna geçilmiş durumdaydı (Yalçın, 2002, s. 211-212; Tekeli ve İlkin, 1980, s. 322). Açılışından bir gün sonra 24 Nisan 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmasında Suriyeli ve Iraklı Araplarla kurulan ilişki hakkında verdiği bilgiler aynı doğrultuydu. Konuş-masının bir yerinde Osmanlı'dan kopmak için İtilaf Devletleri'nden medet uman Suriyeli ve Iraklı Arapların İngiliz ve Fransızların aşağılayıcı tutumu karşısında pişman olduklarını, bir kısmının içişlerinde bağımsız ama bir şekilde Osmanlı'ya bağlı bir yapıyı, diğer bir kısmının ise tamamen Osmanlı'ya bağlı kalma fikrini savunmaya başladıklarını ifade eden Mustafa Kemal Paşa Suriyeli Araplarla yapılan temaslarda onlara söylenenin şunlar olduğunu belirtti-yordu: 'Türkiye artık milli hudutları dahilindeki insan ve sair kaynakları hudut ötesinde israf edemezdi. Ancak Müslümanların madden ve manen birlik olması da memnuniyet ve kuvvet verici bir durum olacaktı. Bu yüzden kendi sınırları dahilinde Suriyeliler bağımsız olabilir ama federatif ya da konfederatif bir yapıyla bağlılık tesis edilebilirdi'. Bu yaklaşımın Suriye halkı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Su-riye'de kendi saltanatını kurmaya çalışan Faysal'ın ancak Araplarla Türkler arasındaki temas ve yakınlaşmanın bu emelini sarsmakta olduğunu gördüğünde kendi özel temsilcilerini gön-dererek kendileriyle temas kurduğunu belirtiyordu. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa Suriye ile ilişkilerde çok önemli bir noktanın altını çiziyordu: 'Büyük ihtimalle Faysal Fransızlarla danışıklı dövüş içerisindeydi. Fransızları kovmak için Türkiye'den maddi yardım talepleri samimi bulunmamış ve kendilerine siyasi cevaplar verilmişti. Dolayısıyla Türkiye'nin Suriye ile hakiki ilişkisi hükümet düzeyinde değil Suriyelilerle olmuştu ve Suriye'deki milli hareket

Türkiye'ye manevi ve maddi kuvvet katmıştı. Türkiye'nin güney cephesindeki durum bunu göstermekteydi' (Öztürk, 1992, s. 79-82). Bu açıklamalar Mustafa Kemal Paşa'nın konfederasyon fikrini reddetmediğini ama Faysal'a olan güvensizliği sebebiyle meseleyi hemen Arap hükümetiyle resmi bir antlaşma ve angajmana dönüştürmek istemediğini göstermektedir. Bu durum da Haydar ve Bektaş'ın elde ettikleri uzlaşının ileriye yönelik bir taslaktan ibaret olabileceğini düşündürüyor.

Gelecekte Türklerin ve Arapların siyasi açıdan birbirleriyle en iyi ihtimalle konfederatif bir ilişki içerisinde olabileceğine dair bu düşünce Mustafa Kemal Paşa'nın kuşağına mensup askeri kadrolar içinde yaygındı ancak İmparatorluğun İstanbul'daki eski kuşak asker-sivil idareci ve bürokratları durumu kavramaktan uzaktı. Artık ellerinin erişemediği coğrafyalarda egemenlik iddiasından vazgeçmekte hala güçlük çekiyorlardı.

Bu teorik çerçeve bir yana aslında pratikte Heyet-i Temsiliye'nin politikası Türkiye'ye komşu durumundaki Arap ahalinin işbirliğini sağlayarak Fransızları iki cephede savaşmaya ve sonunda da Kilikya'yı boşaltmaya zorlamaktı (Sonyel, 1973, s. 194-195). Mustafa Kemal Paşa Suriye'de Fransız karşıtı direnişi yakından takip etmekte ve bizzat kendi kaleme aldığı talimatlarla kimi operasyonları yönlendirmekteydi. Fransızların bu durumdan haberdar olması da istenmeyen bir şey değildi (Kılınçkaya, 2008, s. 161-162). Bu bilgi Suriye'de daha sağlam tutunabilmek için Türklerle anlaşmak ve Kilikya'yı boşaltmak zorunda olduklarını onlara daha kuvvetli hissettirebilirdi.

Suriye'de Türklerle bağlantılı hareketlerin merkezinde Şefik Özdemir Bey bulunmaktaydı. "Suriye-Filistin Müdafaa-yı Kuva-yı Osmaniye Heyeti" adı altında, daha çok eski Osmanlı subaylarının katıldığı bir örgüt kurmuştu ve Mustafa Kemal Paşa ile temas halindeydi. Özdemir Bey'in kışkırtıcı faaliyetleri Faysal'a bildirildiğinde gözetim altına alındı. Özdemir Bey Faysal'a defalarca haber gönderip Fransızlara karşı ortak ve organize bir harekate ikna etmeye çalıştı ama başarılı olamadı. Ancak Halep civarında harekete geçmek için bağlantılarını tesis etmişti. Gözetimin bir ay sonra sona ermesinin ardından Faysal ve hükümet üyeleriyle müzakerelerde bulundu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere bir heyetin yola çıkmasına karar verildiyse de durumu haber alan İngiliz ve Fransızlar buna mani oldular. Ancak Özdemir Bey eğer Halep'e bir müzakere heyeti göndermeye karar verilirse durumu Arap hükümetine ileteceğini Ankara'ya bildirmişti. Özdemir Bey'e bakılırsa Faysal da geniş bir konfederasyon arzusundaydı (Kılınçkaya, 2008, s. 172-175).

Öte yandan Heyet-i Temsiliye'nin Türkiye sınırları içinde kabul ettiği Halep'te yine Özdemir Bey'in girişimleriyle (Heyet-i Temsiliye'ye bağlı bir şube olarak) "Halep Heyet-i Mer-

keziyesi” adı altında bir teşkilat kurulmuştu. Haziran sonlarına doğru Özdemir Bey faaliyet raporu vermek ve yeni talimatlar almak üzere Antep’e geldi (Kılınçkaya, 2008, s. 175-176).

Bu arada General Gouraud Antep ve Kilikya için Türklerle 28 Mayıs 1920’de başlayıp 20 gün sürecek bir mütareke imzalamıştı. Ancak süre bittiğinde her hangi bir çatışma olmadı. Adeta kendiliğinden uzayan mütareke Fransızların Suriye’de başlattıkları saldırıyla eş zamanlı olarak yeniden harekete geçmeleriyle sona erdi (Güllü, 2010, s. 372-377). Gouraud Türk mütarekesini hiç şüphesiz girişeceği saldırıya hazırlanmak için düşünmüştü (Kılınçkaya, 2008: 177). 3 Temmuz 1920’de Faysal’a verdiği notada Arap Hükümeti’nin Fransız manda idaresi hükümlerinden bağımsız olarak faaliyet göstererek Fransız karşıtı hareketlere destek vermesini protesto etti. 14 Temmuz’daki notasında ise manda idaresinin kabul edilmesi başta olmak üzere taleplerini sıralıyor ve kabulü için 19 Temmuz gece yarısına kadar süre veriyordu. Bu durum Suriyeliler arasında büyük bölünmelere yol açtı ama netice olarak Faysal notayı kabul etti. Ne var ki Fransızlar sürenin dolmuş olduğu gerekçesiyle harekate başladılar. Önce kuzeyde Halep’i işgal eden Fransızlar 24 Temmuz’da anti-Lübnan dağlarındaki Meyselun geçidinde karşılarındaki zayıf Suriye ordusunu yendiler ve 25 Temmuz’da Şam’ı işgal altına aldılar. Faysal Gouraud’nun ultimatomu neticesinde 1 Ağustos’ta ülkeyi terk etti¹ (Umar, 2004, s. 446-450).

Faysal Sonrası Suriyeli Araplar ve Türkler

Fransız işgal hareketinin ardından Suriye bir otorite boşluğuna sürüklendi. Halep, Hama ve Humus’ta bölgesel hükümetler kurmaya teşebbüs eden isimlerle Bab’da bir araya gelen Özdemir Bey’in izlenimi bu isimlerin ve isyancı liderlerin Türklerle çok daha yakın bir işbirliğine, hatta eylemlerini Suriye’ye taşıyabildiği takdirde Türk kuvvetlerine katılmaya istekli oldukları yönündeydi (Kılınçkaya, 2008, s. 178-183). Ancak Fransız hareketi “Halep Heyet-i

1 Suriye’yi kontrol altına alan Fransızlar izledikleri azınlık siyaseti çerçevesinde Suriye’yi özerk idari bölgelere ayırdılar. İlk olarak Lübnan Suriye’den tamamen kopartıldı. Bu yapılırken 1920 Ağustos’unda Cebel-i Lübnan’a Beyrut, Trablus, Sur, Sayda gibi kıyı kentlerinin yanı sıra Bekaa, Baalbek, Hasbeya ve Raşeya katılarak “Büyük Lübnan” inşa ve Eylül ayında da bağımsızlığı ilan edildi. Eylül ayı içinde Lazkiye merkezli özerk bir Alevi (Nusayri) bölgesi oluşturuldu ve bu yapı Temmuz 1922’de “devlet” olarak nitelendirildi. Mart 1921’de bir Dürzi Ulusal Hükümeti kuruldu. Lübnan, Alevi ve Dürzi bölgeleri hariç Suriye’nin geri kalan toprakları ise 1920’de Şam ve Halep devleti adı altında iki ayrı idari yapıya bölündü. Ancak tüm bu yapılarda üst düzey atamalar Fransız Yüksek Komiserin elindeydi ve önemli görevlere Fransız asker sivil memurlar getiriliyordu. Haziran 1922’de Şam, Halep ve Alevi devletlerinin bir araya gelmesiyle Suriye Federasyonu oluşturuldu ve her bir üye devletin kendi Temsilciler Konseyinden seçilen üyelerin oluşturduğu bir “Federal Konsey” teşkil edildi. Konsey Antakyalı Suphi Bey Bereket’i başkanlığa seçti. Ancak bu proje Şam ve Halep temsilcilerinin siyasi birlikten yana tavrı ve Alevilerin ise buna yanaşmaması sebebiyle fazla uzun sürmedi ve Nisan 1923’te Yüksek Komiserlik vazifesine başlayan Weygand döneminde feshedildi. Aralık 1924’te ise Şam ve Halep devletleri başkenti Şam olan ve İskenderun Sancağını da içeren Suriye Devleti adı altında birleştirildi. Böylece 1925 itibarıyla Fransızlar manda topraklarını Lübnan, Dürzi, Alevi ve Suriye devletleri adı altında dört ayrı siyasi birim olarak düzenlemiş durumdaydılar (Atlıoğlu, 2018, s. 51-52).

Merkeziyesi”nin faaliyetlerini de kesintiye uğrattı. Artık Antep müdafaası ayrı bir önem kazanıyordu ve Mustafa Kemal Paşa Özdemir Bey’i Antep Müdafaası’nın komutanlığına atadı (Kılınçkaya, 2008, s. 176).

Bu dönemde Türk tarafının politikasını yansıtmayı açısından Ankara Hükümeti’nin resmi yayın organı Hakimiyet-i Milliye’nin 28 Temmuz 1920 tarihli değerlendirmesi dikkat çekicidir. General Gouroud’dan “Müslüman Katili” olarak bahseden gazete ‘İngiliz ve Fransız emperyalizminin Türkiye, Suriye ve Irak’ta aynı zulüm ve talan politikasını takip ettiğini, savaşın son ve mütarekenin ilk günlerinde Arapların Türklere karşı gösterdiği taşkınlıkların büyük ölçüde dış tahriklerin eseri olup geride kaldığını, artık hakikatin tamamen idrak edilerek din kardeşi olan Türkler, Suriyeliler ve Iraklıların menfaatlerinin birbirine sıkıca bağlı olduğunun ve Adana’nın kurtuluşunun Suriye’nin, Beyrut ve Şam’ının ise Adana’nın yardımına bağlı bulunduğunun anlaşıldığını, bundan sonra sıkı bir dostluk ve uyum siyaseti takip edilmesi gerektiğini’ yazıyordu (Yılmaz, 2017, s. 155-156).

Diğer yandan Özdemir Bey’in Antep’e çekilmesinin ardından Suriye’deki Türk faaliyetleri Fransızların ulaşım ve iâşe hatlarına saldırılar şeklinde devam etti ama daha çok propaganda odaklı bir hale geldi. Bu propaganda faaliyetleri neredeyse tüm Suriye ve hatta Lübnan’a kadar yayılmış durumdaydı. Burada ana temalar Türkiye çöktüğü takdirde tüm İslam aleminin çökeceği, Batı karşıtı Bolşevik kuvvetlerin İslam aleminin arkasında olduğu ve Türklerin işgalcilere karşı kazandığı (çoğunlukla abartılı) büyük zaferlerdi. Suriye’de Fransızlara karşı genel bir taarruza geçileceği yönündeki söylem de bu propagandanın önemli bir unsurunu oluşturuyordu (Kılınçkaya, 2008, s. 184-185). Öte yandan Suriye’de Fransızlara karşı hala İngiliz ve Amerikan desteğinden ümitvar olan Arap milliyetçilerinin giderek artan nüfuzu, bu nüfuzu dengeler ümidiyle Fransızların Türk propagandasına müsamahayla yaklaşmasına sebep oluyordu. Ancak Türk nüfuzunun vardıgı boyutlar da tedirginlik vericiydi. Suriye ile ilgili işleri murakabe etmekle görevli Louis Massignon Humus’tan Beyrut’a gönderdiği 2 Aralık 1920 tarihli telgrafta “halkın İslami duygularından da beslenen ve başlangıçta Fransa’nın yararına olan Türk nüfuzunun, Mustafa Kemal’in baharda tehdit ettiğı gibi Halep üzerine bir saldırıya geçmesi halinde Fransa’nın aleyhine döneceğini” belirtiyordu (Rafık, 1994, s. 50-51).

Ağustos ayında kuzey Suriye isyanlarının en önemli liderlerinden İbrahim Hananu Maraş’a giderek Selahattin Adil Paşa ile görüştü ve 7 Eylül 1920’de bir anlaşmaya varıldı. Türkiye Hananu’ya karşılıksız silah ve cephane vermeyi ve onun Suriye Arap Hükümeti adına hareket ettiğini kabul ediyordu. Görüşmede hazır bulunanlardan Yusuf es-Sadun’un iddiasına göre alınan kararlardan biri de Türkiye-Suriye sınırının düşman kovulduktan ve tam bağımsızlık elde edildikten sonra tespit edilmesi idi. Alevi dağlarında faaliyet gösteren Şeyh Salih

el-Ali de Hananu vasıtasıyla Türklerle temasa geçerek silah ve mühimmat yardımı sağladı. Hananu ile yapılan anlaşmanın ardından Türk tarafı Hananu'ya 200 kişilik düzenli bir askeri birlik gönderdi. Birliğin amacı muharebe etmek değil Arap isyancılara arkalarında onları destekleyen bir hükümet olduğunu göstererek dirençlerini artırmaktı. Birlik bir yüzünde Arap bir yüzünde Türk bayrağı olan ve her iki yüzünde Müslümanların kardeş olduğuna ve iyi geçinmelerine dair birer Kuran ayetinin yazılı olduğu bir bayrak taşıyordu (Rafık, 1994, s. 43-45).

1921 yılı başlarında kuzey Suriye'de Fransız hedeflerine yönelik saldırılar devam etti. "Kuva-yı Milliye-i Osmaniye" örgütü de Suriye sathında teşkilatlanmış ve Türk kuvvetleriyle irtibat kurmuş durumdaydı. Mart ayında Fransızlara karşı genel bir taarruz başlatılacağından bahsediliyordu. Bu arada 8 Şubat 1921'de Antep Fransızlara teslim olunca Özdemir Bey Suriye Harekat-ı Milliye Reisliği'ne getirildi. Burada genel amaç Fransızları Kilikya'da zor duruma düşürmek için onları güneyden baskı altına almaktı. Suriyeli direnişçilerin de yer aldığı organize faaliyetler sonucu Fransızlar birliklerinin bir kısmını Halep ve güneyindeki bölgeye kaydırmak zorunda kaldılar (Kılınçkaya, 2008, s. 189-193).

Bu arada Sevr Antlaşması'nın kimi hükümlerini tadil etmek üzere Londra'da toplanan konferans vesilesiyle Ankara Heyeti Başkanı Bekir Sami Bey Fransızlarla 11 Mart 1921'de bir anlaşma imzaladı. Buna göre çatışmalara son verilerek esir takası yapılacak, halk ve çeteler silahtan arındırılacak, jandarma teşkilatında Fransız subaylar istihdam edilecek, Sevr'in çizdiği sınır Türkiye lehine tadil edilerek (ileride Ankara Antlaşması'nda belirlenecek sınırla hemen hemen aynı) Fransızlar bu hattın kuzeyini boşaltacak, genel af çıkartılacak, jandarma ve belediyelerde etnik azınlıklar nüfuslarına göre temsil edilecek, Türkiye ve Suriye arasında uygun bir gümrük rejimi kurulacak, Fransız yardım kuruluşlarıyla okul ve hastaneleri muhafaza edilecek, İskenderun Suriye tarafında kalmakla beraber özel bir yönetim kurulacak, Fransızlara Türkiye'de bazı ekonomik ayrıcalıklar verilecekti. Ancak TBMM özellikle imtiyaz hükümleri dolayısıyla Misak-ı Milli'ye aykırı bularak anlaşmayı reddetti. Ne var ki taraflar birbirleriyle uzlaşıya varma konusunda istekliydi ve bundan sonra temaslar devam edecekti (Yavuz, 1994, s. 106-148).

11 Mart antlaşmasının onaylanmamış olması sahada mücadelenin devam edeceği anlamına geliyordu ama artık Arap bölgesinde yürütülen hareketin arkasında Türklerin olduğunun Fransızlara sezdirilmemesi gerekli görülüyordu. Türk milis grupları Suriye'nin kuzeyinde Fransızlara karşı Arap direnişini 1921 Temmuz ortalarına kadar destekledi. Ne var ki Mart ve Temmuz ayları arasında bölgede milis grupları arasında ciddi problemler yaşandı. Türk grup liderlerinden Asım ve Bedri Beyler Özdemir Bey'in talimatıyla tutuklandılar. Anlaşılan kısa süre sonra serbest bırakıldılar ancak Asım Bey yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle İbrahim Hanano

ve Necip Üveyt tarafından öldürüldü (Kılınçkaya, 2008, s. 194-200). İbrahim Hanano daha sonra Ürdün'e sığındıysa da İngilizler tarafından tutuklanarak Ağustos 1921'de Fransızlara teslim edildi (Rafik, 1994, s. 50). Hanono'nun sahayı terk etmesinin ardından Salih el-Ali'nin savunduğu bölge de Fransızlarca işgal edildi. Fransızlara karşı Münbiç'de başarılı bir hareket yürüten Özdemir Bey sahada neredeyse tek başına kaldığında Fransızlar kuvvetlerini onun üzerinde yoğunlaştırdılar. Özdemir Bey son raporunda 'bölge halkının Türklerden fazla bir yardım beklenemeyeceğinin ve mücadeleyi kendilerinin yürütmeleri gerektiğinin farkında olduklarını ancak cephanesizlikten dolayı metanetlerinin kırıldığını' yazmıştı. 13 Haziran 1921'de Fransızlar bir kez daha Ankara Hükümeti'ne masaya oturmayı teklif ettiler. Temmuz ayında Yunanların Anadolu içlerine doğru ilerlemesi güneydeki birliklerin takviyesini imkansız hale getirdi. Bu şartlar altında 21 Temmuz 1921'de bölgedeki tüm müfrezelerin hareketi durdurularak Kilis sınırına çekilmeleri istendi (Kılınçkaya, 2008, s. 199-200). 1921 yılının son beş ayında pek çok isyancı Arap lider Türkiye'ye çekildi. Ankara Hükümeti Fransa ile ilişkilerin gidişatına göre bunların sınır boylarında Fransızlara yönelik saldırılar yapmasını bazen teşvik ederken bazen de engelledi (Rafik, 1994, s. 49).

Suriye sahinında Türkiye ve Kemalizm propagandası ise devam ediyordu. Varlığından Temmuz 1921'de bahsedilmeye başlanan gizli İstiklal Cemiyeti bu doğrultuda önemli faaliyetlerde bulundu. Mardin'deki Nihat Paşa ile sürekli temas halinde bulunan cemiyetin Suriye'deki genel merkezi Halep'teydi ve Şam'da da bir şubesi bulunuyordu. Cemiyetin Şam'daki en nüfuzlu destekçilerinin ortak özelliği daha önce Türk ordusunda subayken Faysal'ın kuvvetlerine katılmış olmalarıydı. Genel olarak cemiyeti destekleyenler Türk yönetimi sırasında memur olan kişilerdi (Rafik, 1994, s. 52). Bu destekçi profili, daha önce Özdemir Bey tarafından kurulmuş olan "Suriye-Filistin Kuva-yı Milliye-i Osmaniye Heyeti"nin destekçi profiliyle örtüşmektedir ve iki cemiyet arasında bağlantı olabileceğini düşündürmektedir.

Ankara İtilafnamesi

Türklerin Sakarya zaferi Yunan kuvvetinin Anadolu'da tükenmekte olduğunu gösterdiğinde Fransızlar kararlı bir şekilde Türklerle uzlaşmak için girişimlerini tazelediler. Nihayet 20 Ekim 1921'de Ankara'da yeni bir Türk-Fransız itilafnamesi imzalandı.

Ankara İtilafnamesi'nin imzalanması ile iki taraf arasında savaş hali son buluyordu. Türk ve Fransız savaş esirleri ile tutsaklar karşılıklı serbest bırakılacak, her iki tarafın askeri birlikleri iki ay içerisinde tespit edilen sınırın gerisine çekilecek, tarafların boşalttıkları bölgelerde genel af ilan edilecekti. Sınır İskenderun'u, Halep'i ve Bağdat demiryolunun Meydan-ı Ekbez istasyonu dahil Çobanbey'e kadar olan kısmını Suriye'de bırakırken Kilis dahil Antep'i ve

Çobanbey istasyonundan itibaren Nusaybin'e kadar Bağdat demiryolunu takip ederek Harran dahil Urfa'yı, Nusaybin dahil Mardin'i Türk tarafında bırakıyordu. Bu kesimde demiryolu da Türk sınırları içerisinde kabul ediliyordu. Her iki taraf Bağdat demiryolunun diğer tarafta kalan kısımlarını askeri nakliyat için kullanabilecekti. Nusaybin'den itibaren sınır "eski yolu" takip ederek Cizre'yi Türk tarafında bırakarak Dicle nehrine kavuşuyordu. Nusaybin-Cizre arasındaki yol Türk tarafında kalmakla birlikte yoldan istifade etmek hususunda Türkiye ve Suriye aynı hukuka sahip olacaktı. Sınır tespiti için bir ay içerisinde bir karma komisyon kurulup işe başlayacaktı. Ankara Hükümeti savaş sonrası Avrupa'da yapılan antlaşmalarda azınlıklara verilen hakları aynı esaslar dahilinde kendisinin de kabul edeceğini taahhüt ediyordu. Ayrıca İskenderun'da özel bir idare kurulacak ve buradaki Türklerin kültürel gelişimi konusunda kolaylık sağlanırken Türkçe resmi dil statüsünde olacaktı. Caber kalesindeki Süleyman Şah'ın mezarı müstemilatıyla birlikte Türkiye'ye ait olacak ve burada Türk muhafızlar bulundurulup Türk bayrağı çekilebilecekti. Türkiye Bağdat demiryolunun Pozantı-Nusaybin kesiminin kendi tarafında kalan kısmının imtiyazını bir Fransız şirketine vermeyi kabul ediyordu. İtilafnamein tasdikinin ardından Türkiye ve Suriye arasında gümrük anlaşması yapmak için karma komisyon kurulacaktı. Anlaşma yapılana kadar taraflar bu hususta hareket serbestisine sahipti. Kuveik suyu Halep şehri ve Türk tarafı arasında adil bir şekilde kullanılacaktı. Ayrıca Halep şehri kendi yapacağı masrafla Türkiye sınırları içinde Fırat nehrinden su temin edebilecekti. Sınırın diğer tarafında emlak ve araziye veya meralarda kullanım hakkına sahip olanlar bunlardan serbestçe istifadeye devam edecek, hayvanları, tohum, alet, mahsulleri ile birlikte sınırı vergi vermeksizin geçebileceklerdi. Vergi konusunda ikamet ettikleri tarafa karşı yükümlü olacaklardı (Soysal, 2000, s. 50-52).

Bu itilafnameye ekli belgelerde de bir takım talepler, taahhütler ve düzenlemeler mevcuttur. Türk tarafı Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine dair meselelere dostça anlaşma esprisi ile yaklaşması karşılığında Fransızlara Anadolu'da bazı imtiyazlar verme vaadinde bulunuyordu. Diğer yandan Türkiye Suriye'nin Osmanlı borçlarına katılmasına, Saray (Hazine-i Hassa) ve Vakıflar (Evkaf) mallarına dair işler ile Suriye'nin hukuki durumunun değişmesinden doğacak tüm diğer durumların nihai barış antlaşmasında çözülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Ayrıca İskenderun ve Antakya halkı genel aften yararlandırılmalı ve bunlara Türk bayrağını içeren özel bir bayrak seçme hakkı verilmeliydi. İskenderun limanından Türkiye eşit biçimde faydalanmalıydı (Soysal, 2000, s. 53-60).

İtilafname 15 gün içerisinde her iki hükümet tarafından onaylanıp yürürlüğe girecekti (Soysal, 2000, s. 58). Türk tarafı karşı tarafın onayının kendi onayı anlamına da geleceğini ifade etmiş ve 28 Ekim 1921'de Fransa tarafından onaylanmıştır (Soysal, 2000, s. 49). An-

cak bu itilafname egemenlik hakkı meselesinde yasal sonuçlar doğuracak bir metin değildi ve Suriye'nin Türkiye'den resmen ayrıldığı anlamına gelmiyordu. Ankara Hükümeti Lozan Antlaşmasına dek kimi zaman bunu göz önünde bulundurarak itilafnamenin değinmediği meselelerde Suriye üzerinde Fransız egemenliğini tanıdığı anlamına gelebilecek davranışlardan kaçınmaya çalışmış, kimi zaman da fiili duruma uygun hareket etmeyi tercih etmiştir. Örneğin 19 Şubat 1922 tarihli bir kararnamedeki 'Suriye'den ticaret veya başka sebeplerle Adana'ya gelmek isteyenlere vize değil mahalli idare tarafından vesika verilmesinin yeterli olacağına' dair kararın gerekçelerinden biri Suriye'nin ayrılması antlaşma ile karara bağlanmadığından bu kişilere yabancı bir ülkeden gelmiş gibi muamele yapılamayacağıydı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/ 4-48-15). Ancak diğer yandan 20 Temmuz 1922'de tüm sıcak memleketler ahalisinden Suriyeliler dahil her türlü rütbeden subayların istifalarının ve ihtiyat subaylarının da terhislerinin, ordudan ayrılmalarında sakınca görülmediği takdirde, kanuni sürelerini doldurmalarına gerek olmaksızın kabulüne karar verildi (BCA. 30-18-1-1/ 5-20-17). Yine Lozan Konferansı'nın hemen öncesinde iki halkın, özellikle de ticaret konusunda yaşadıkları güçlüklerin, pratik açıdan Paris ile değil doğrudan Suriye'deki Fransız yönetimi ile çözülmesinin uygun olacağı ve bu doğrultuda Fransızların Kilikya'da bulundurdıkları yarı-resmi konsoloslara karşılık Suriye ve Lübnan'ın belli başlı merkezlerinde, ileride konsolos sıfatını alacak birer yarı-resmi memur bulundurulması söz konusu olduğunda bunun Suriye'de Fransız egemenliği tanımak anlamına gelip gelmeyeceği tekrar tartışma konusu oldu. Ancak hükümet bu konuyu fazla uzatmak istemedi ve Adana'daki Fransız misyonuna mukabil Beyrut, Suriye ve Halep'te siyasi misyon bulundurulması için Fransızlara müracaat edilmesini kararlaştırdı (BCA. 30-18-1-1/ 6-37-4).

Bu arada 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti Suriye mandasının Fransa'ya teslimi koşullarını ilan etmişti. Lozan antlaşmasının imzası sonrasında, 23 Eylül 1923'te ise Suriye mandası, Lübnan ve İskenderun dahil resmen Fransa'ya bırakılacaktı.

Türk Zaferinin Suriye'de Yankıları

1922 yılı yazı sonlarında Türk kuvvetlerinin Batı Anadolu'da Yunan işgal kuvvetlerine karşı başlattığı taarruz sonucunda Yunanların Anadolu'yu ve Trakya'yı boşaltması Suriye'de büyük bir yankı buldu. Şam ve Halep'te gösteriler ve şenlikler düzenlendi, mevlütler okutuldu, tebrik telgrafları çekildi ve toplanan bir miktar para Türkiye'ye gönderildi. Mustafa Kemal Paşa "İslamın kılıcı" olarak anılıyordu. Aynı zamanda basın yayın yoluyla yapılan Kemalist propaganda faaliyetleri de artış gösterdi. Özellikle Türkçe gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri basılıyor, posterler dağıtılıyordu. Bunlardan birinde Anadolu hareketine aktif destek vermiş olan Şeyh Sunusi, Mustafa Kemal Paşa ve Selahattin Eyyubi Kuran-ı Kerim etrafında bir arada

betimlenmişlerdi. Türklerin zaferi Arap milliyetçileri için bir motivasyon kaynağıydı. Ama diğer yandan Türkiye taraftarı olmayan unsurlar Türkiye'nin kuzey Suriye'yi belki tüm ülkeyi yeniden kontrol alma ihtimalinden korkmaya başlamışlardı (Rafik, 1994, s. 57).

1 Kasım 1922'de TBMM'nin saltanat ve hilafeti birbirinden ayırıp ilkinin lağvetmesi ve ikincisini de dünyevi otoriteden arındırması Suriye'deki Türkiye destekçilerini öfkeliyordu. Ancak bu öfke yaygın bir Türkiye ve Kemalizm karşıtlığına dönüşmedi. Türklerin başarıları takdir edilmeye devam edilirken kimileri TBMM'nin aldığı kararın geçici olabileceği yorumuna sarıldı. Bu dönemde Suriyelilerin genel anlamda Türkiye'ye verdiği desteğin boyutlarını değerlendirirken iki önemli noktayı göz önünde tutmak gerekecektir. Bir defa Türkiye'nin kendi menfaatleri çerçevesinde Fransa ile anlaşmış olduğu ve bu durumun Türkiye'nin Suriye direnişine verdiği desteği sekteye uğrattığı gerçeği göz ardı edilmiyordu. İkinci gerçek de Şam'da bulunan Batılı gözlemcilerden birinin 12 Şubat 1923'te yaptığı değerlendirmede ifadesini buluyordu: “Onlar Türk yönetimine dönmeyi arzu etmiyorlar. Eğer Türk taraftarı bir kamuoyu oluşturuluyorsa bunun hedefi kendilerine taviz koparabilmek için Fransızları ve İngilizleri tehdit etmektir. Türk İmparatorluğu'na dönmeyi desteklemeleri de bu imparatorluğa olan sevgilerinden değil manda yönetiminden kurtulmak içindir”. 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması kararı ise saltanatın kaldırılıp hilafetin etkisizleştirilmesinden kaynaklanandan çok daha büyük bir hayal kırıklığına yol açacak ve Türk taraftarı faaliyetler Suriye'de büyük bir darbe yiyecekti (Rafik, 1994, s. 61; Picard, 1987, s. 47-49). Ancak eklemek gerekir ki Arap milliyetçileri arasında Türkiye'deki laik uygulamaların kendi ülkeleri için model olması gerektiğini düşünenler de mevcuttu² (Picard, 1987, s. 49-51)

Ankara İtilafnamesi Sonrasında Suriye –Türkiye Arasında Sınır ve Güvenlik Problemleri

Ankara İtilafnamesi'nin kabataslak belirlediği sınır, bazı bölgelerin ahalisi için maddi ve manevi bir çöküntüyü beraberinde getirdi. Mülkleri bir anda başka bir ülkenin topraklarında kalan insanlar büyük bir karamsarlığın içine düştüler. İtilafnamede halkın sınır ötesinde kalan mülklerinden istifadeye devam edebileceği hükmü mevcut olsa da pratikte mağduriyetlerin yaşanması engellenemedi.

Örneğin Tel-Abyad çiftliği sahibi Kürkçüzadelerden eski Urfa mebusu Ömer Edip Bey itilafnamenin imzalanmasından kısa süre sonra Ankara'ya gönderdiği bir telgrafta çizilen sı-

2 Ayrıca hilafetin kaldırılması ve Türkiye'de laik uygulamalar konusunda Araplar arasındaki iki farklı yaklaşımın Sati el-Husri ve Emir Şekip Arslan örneği üzerinden bir incelemesi için bkz. William L. Cleveland, “Ataturk Viewed by His Arab Contemporaries: The Opinions of Sati' al Husri and Shakib Arslan”, **Princeton Near East Paper No: 34**, Princeton University, 1982, b.a.

nırın kendilerini “gırtlaklarından boğazladığını” ifade ederek mağduriyetlerinin giderilmesini istiyordu. Ne var ki itilafnamede kendisinden kolaylıkla istifade edilemeyecek mülklerden kaynaklanan zararların giderilmesine dair bir madde yoktu (BCA. 30-10-0-0/140-4-4).

Kilisliler sınırın getirdiği çöküntüyü en fazla yaşayanlardandı. Kasabayı güneyinden teğet geçen sınır Kilis’i başlıca geçim kaynağı olan bağ ve bahçelerinden, güney ve güneydoğudaki yirmiden fazla Türk köyünden koparıyordu. Kasaba eşrafı Ankara’ya gönderdikleri telgraflarda içine düştükleri keder ve karamsarlığı anlatıyor, böyle sakat ve tembel yaşamaktansa şerefleriyle ölmeği tercih edeceklerinden bahsediyorlardı (BCA. 30-18-1-1/4-52-6).

Anadolu’dan Yunanları çıkartan Ankara Hükümeti İtilaf kuvvetleriyle yeni bir barış antlaşması yapabilmek için Lozan’da masaya otururken Fransa’yla ilişkiler yeni bir gerginlik dönemine girmiş bulunuyordu. Konferansta Fransızlardan beklenen desteğin gelmeyeceği ortaya çıkmış ve Paris’in özellikle kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları gibi konularda menfi tutum alması rahatsızlık uyandırmıştı. Bu durum Türkiye-Suriye sınırında yeni gerginliklerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Türkiye bu dönemde kendisine sığınmış bulunan Suriyeli isyancıların sınır boylarında Fransızlara karşı yaptıkları saldırıları desteklerken Fransızlar da Suriye’de Türkiye yanlısı propagandayı büyük bir baskı altına aldılar (Rafik, 1994, s. 59-60). Halep’e ulaşan Türk gazeteleri isyancıların saldırıda bulunduğu bölgeleri “cephe”, isyancıları da istiklal ve Türkiye ile birleşmek için çarpışan “vatandaşlar” olarak nitelemekteydi (Rafik, 1994: 68). Hal böyle olunca Ankara İtilafnamesi’nin kimi maddeleri de Fransızlar tarafından göz ardı edildi. Mesela İtilafname’ye göre Türk Hükümeti’ne ait olan Kilislilerin Suriye topraklarındaki zeytinliklerinin aşarını toplama işine 1922 yılının sonlarında Suriye Hükümeti el atmış durumdaydı. Ankara’nın yapabildiği şey Fransız temsilci Miralay Mougin nezdinde üst üste girişimde bulunmak oldu (BCA. 30-10-0-0/262-764-10). Diğer yandan Fransızlar Belen, Resulayn ve sair tapu, nüfus, ağnam kayıtları Türkiye’de kalmış olan yerlerin evrakını talep ettiklerinde, Ankara evrakı teslim etmemenin en iyi yolu olarak uzayan iç yazışmalara girişti (BCA. 30-10-0-0/262-764-9).

Ekim 1922-Mayıs 1923 döneminde, Fransa’nın Suriye-Lübnan Yüksek Komiserleri Gouraud ve Weygand’ın protestolarına rağmen Türkiye tartışmalı bölgede garnizonlar kurdu. Aslında Paris’in Suriye için ayırdığı bütçeyi kısma ve asker sayısını azaltma kararı üzerine 23 Kasım 1922’de istifa eden Gouraud’un yerine sivil bir isim olan Yüksek Komiserlik Genel Sekreteri Robert de Caix’nin atanması bekleniyordu. Ancak Başbakan Poincare Türkiye-Suriye sınırındaki gerginlikleri göz önüne alarak seçimini askerler arasından yaptı ve General Maxime Weygand yeni Yüksek Komiser olarak belirlendi (Atlioğlu, 2018, s. 48-49). Weygand vazifesine 19 Nisan 1923’te atanmıştı. 23 Nisan’da ise Lozan Konferansı’nın ikinci perdesi

açıldı. Türkiye'nin Suriye sınırına yığınak yaptığına dair haberler Türk heyeti üzerinde baskı oluşturmuyordu. Heyet başkanı İsmet Paşa "Matin" gazetesine verdiği demeçte iddiaları yalanladı. Ancak heyetin diğer bir üyesi Rıza Nur Bey Türk gazetecilere başka bir açıklama yaptı: "Fransa Suriye'ye Weygand'ı gönderdi ise biz de ordu gönderdik" diyordu. Fransızlar bu açıklamayı adeta aleni bir düşmanlık ilanı olarak algıladılar (BCA. 30-10-0-0/204-397-15).

Diğer yandan Fransızlar şaşırtıcı bir keşifte bulundular. Nusaybin demiryolunun güneyindeydi ve hata eseri Türkiye'ye bırakılmıştı. Bu hatanın kaynağı ise itilafname hazırlanırken kullanılan haritanın kasabayı kuzeyde gösteriyor olmasıydı. Nusaybin'in iadesini talep ettiklerinde Türk tarafı yanlışlığı kabul etti ama düzeltme için Payas-Çobanbey sektöründe kendi lehine tadilat istedi. Ancak bu sırada 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması tartışmayı noktaladı (Ghaderi, 2002, s. 128-129). Türkiye-Suriye sınırı Ankara İtilafnamesi'nin 8. Maddesinde tanımlanmış sınır olarak teyit edildi (Soysal, 2000, s. 95) ve böylece Nusaybin Türkiye'de kaldı.

Türkiye-Suriye sınırının ayrıntılı çizimi meselesine gelince; Ankara İtilafnamesi'nde bir ay içinde kurulması öngörülen Tahdit-i Hudut Komisyonu kısa sürede faaliyete başlamıştı. 22 Nisan 1922 itibarıyla Payas-Çobanbey kısmı üzerinde bir uzlaş ortaya çıkmış olsa da Nusaybin-Cizre kısmı ciddi bir probleme dönüşmüştü. Ankara İtilafnamesi'nde bu kısmın "eski yolu" takip edeceği belirtilmişti ancak taraflar "eski yol"un hangi çizgiyi ifade ettiği konusunda farklı düşünüyordu. Mayıs 1922'de Beyrut'ta yapılan toplantı da sonuç vermedi. Yeni bir komisyon oluşturuldu ancak o da başarısız oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Lozan Antlaşmasını 23 Ağustos 1923'te onayladıktan sonra Ankara hemen sınır belirleme çalışmalarının kaldığı yerden devam etmesi yönünde açıklama yaptı (Ghaderi, 2002, s. 127-129).

Gaziantep valisi Hüsni Bey'in 1923 sonbaharında hazırladığı rapor Kilis'e ait olup şimdi diğer tarafta kalan arazinin Türkiye sınırına dahil edilmesinin kesinlikle şart olduğunu vurguluyordu. Rapora göre bu bölgede sürekli yaşanan uyuşmazlıklar bu doğal olmayan sınırın ürettiği gerilimden kaynaklanmaktaydı (BCA. 30-10-0-0/262-764-15).

Bunun ötesinde sınır bölgesinde genel anlamda bir asayişsizlik söz konusuydu. Sınırın Kilis kasabasının hemen güneyinden geçip Akdeniz'e kadar uzanan kısmı sınır ötesi eşkıyalığın en çok görüldüğü bölgeydi. Şose yol olmayan bu kısımda ancak yaya veya atlı olarak seyahat edilebiliyordu. Sınırın herhangi bir noktasından hiçbir maniyle karşılaşılmaksızın rahatlıkla diğer tarafa geçilebiliyordu. İlk zamanlar özellikle Türkiye tarafındaki Suriyeli mültecilerin sınır ötesine geçip işledikleri suçlar Türk adli makamlarının takibatı sonucu frenlenebilmişti (BCA. 30-10-0-0/262-764-15). Ne var ki hükümetin sınır ötesinde işlenen suçların takip

edilmemesi ve daha önce bu yüzden tutuklananların serbest bırakılması yönünde 23 Ağustos 1923'te aldığı karar (BCA. 30-18-1-1/7-29-20)bu türden olayların giderek artmasına sebep oldu. Suriye tarafındaki Türkiye sempatzanı halkın, mallarını yağmalayanların Türk sınırları içerisinde serbestçe gezdiğini öğrenmeleriyle kapıldıkları öfke Fransızların faydalanabileceği bir duyguuydu. Bir süre sonra Ankara hükümeti mültecilerin başka bölgelere sevkine başlayınca ortalık biraz durulur gibi oldu ama zamanla yerli çapulcular ve bazı aşiretler sınır ötesi yağmayı yine üst seviyelere taşıdılar. Bölgede bu geçişleri engelleyebilecek boyutta bir teşkilat yoktu. Yağmacılar hakkında geri döndüklerinde işlem yapmak da kanunen söz konusu değildi. Türkiye tarafından gelen bu saldırılar Suriye tarafından da mukabil saldırıları tahrik ediyordu. Gaziantep Valisi'ne göre sınırın iki tarafı ve bölge halkı arasında düşmanca hareketlerin devamında fayda gören Fransızlar tarafından kontrol edilen ellışer altmışar kişilik ve birleştiklerinde sayıları neredeyse üç yüze varan çeteler Türkiye tarafındaki köylere sık sık saldırırken bölge halkının ve nakliye sırasında tüccarın malları da yine bu çeteler ve Icil aşireti mensuplarınca yağmalanıyordu. Vali bu olaylara son vermek için Fransızlarla anlaşmanın zaruretime dikkat çekiyordu (BCA. 30-10-0-0/262-764-15).

Bu ortamda gümrük kaçakçılığı da had safhadaydı ve bunun önüne geçmek mevcut şartlar altında olanaksızdı. Gümrük muhafaza teşkilatının yetersizliği bir yana memurların neredeyse tamamı da kaçakçıların ortağı durumundaydı (BCA. 30-10-0-0/262-764-15). Askeri birlikler sınır güvenliğini sağlamak için kullanılamıyor, jandarma, polis ve takip müfrezesi ise yetersiz kalıyordu. Güvenlik kuvvetlerinin telefon haberleşmesinden mahrum olması da başka bir handikaptı³.

Sınır boyunca yaşanan pek çok problem vardı ama Nusaybin-Cizre kısmında ortada bir sınır bile yoktu. Fransızların itirazlarına rağmen tartışmalı bölgeye konuşlanan Türk garnizonlarının karşısına Fransızlar da garnizonlar kurmuşlardı. Diğer yandan Fransızlar eski Mardin Sancağı'nın Suriye'de kalan kısmıyla yine eski Zor sancağının kuzeydoğusunu kapsayacak şekilde El-Cezire adıyla önce Halep sonra da Suriye devletine bağlı bir eyalet teşkil ettiler. Buraya Arap, Kürt, Çerkes, Ermeni, Yakubi, Katolik Suriyeli ve Asuri yerleşimini ve toprakların canlandırılmasını teşvik ettiler. Haseki, Kamışlı ve Amuda gibi kasabaların nüfusu arttı ve geliştiler. En başından beri Fransızlar bu bölgede Araplara karşı bir denge unsuru olarak

3 Jandarma teşkilatı sınırdaki olaylardan ziyade vilayet dahilindeki olaylarla ilgileniyordu. Yine 50.000 nüfuslu Antep'te on beş, 30.000 nüfuslu sınır kasabası Kilis'te üç polis neferi ve bir de muavin mevcuttu. Takip müfrezesi de aciz durumdaydı. Çeteler bazen birleşerek çok büyük gruplar oluşturdıklarından müfrezenin en fazla ikiye bölünmesi uygun görülmüştü ve bunların nereden ve ne zaman sınırı geçecekleri belli olmayan, işlerini en fazla bir saatte bitirip geri dönen saldırganlara karşı iki yüz kilometrelik sınır hattında varlık göstermeleri mümkün değildi. Hudut taburu ise askeri teşkilata bağlıydı ve vilayet tarafından kullanılamıyordu. Güvenlik kuvvetlerinin telefon haberleşmesinden mahrum olması da başka bir handikaptı. Bkz. **BCA**. 030-10-0-0/262-764-15

Kürtlerle ilişkilerini sıkı tutmaya özen gösterdiler. Hatta Suriye’den Faysal’ı çıkardıkları ve Türk topraklarındaki işgallerinin devam ettiği dönemde akıllarından Urfa, Resûlayn, Mardin, Nusaybin ve Cizre’yi kapsayacak ve başına Milli aşireti reisi İbrahim Paşa’nın oğullarından birini geçirecekleri bir Kürt prensliği kurmayı geçirmişlerdi (Jwaideh, 2006, s. 144-145). Yine de Kemalist propagandanın gerek Araplar gerek Kürtler arasında son derece etkili olduğu Yukarı Cezire Fransızların en büyük direnişle karşılaştıkları bölge olmuştu (Tejel, 2015: 35).

1925 ve 1926 yılları Türkiye’nin güney ve güneydoğu komşularıyla sınır meselelerini acilen çözüme kavuşturmaya çalıştığı yıllar oldu. Bunda 1925 Şubat ayında başlayan, yeni rejimin değerlerini hedef alan, ülkenin asayiş ve bütünlüğü konusunda ciddi endişeler uyandıran ve ancak aynı yılın yazına doğru bastırılabilen Şeyh Sait isyanının etkisi büyüktü. Suriye, Irak ve İran sınırlarının sıkı bir kontrolünün sağlanamaması, benzeri isyanlara cesaret verebileceği gibi bastırmayı da zorlaştırabilirdi.

15 Nisan’da yakalanan Şeyh Sait’in 26 Mayıs’ta yargılanmaya başlamasından dört gün sonra Halep’te Türk ve Fransız temsilciler arasında yapılan bir protokolle Sınır Tespit Komisyonu’nun kurulması kararlaştırıldı (Soysal, 2000, s. 289). Temmuz ayında bu sefer Fransızlar Dürzi bölgesinde başlayan ve Suriye’nin geniş bir kesimine yayılacak ve ancak 1927’de tamamen bastırılabilir olan büyük bir isyanla karşı karşıya kaldılar (Barr, 2012, s. 136-159). Her şeye rağmen Suriye-Lübnan ve Türkiye arasında 26 Temmuz 1925’te bir Gümrük Sözleşmesi imzalandı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 253, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c026/tbmm02026116.pdf> [Erişim 23.12.2019]) ve Sınır Tespit Komisyonu Eylül ayında işe başladı (Soysal, 2000, s. 289). Ancak Nusaybin-Cizre arasındaki sınırı oluşturan “eski yol” meselesine (Yamaç, 2018, s. 1158) ilave olarak Türk tarafının Kilis için hayati gördüğü güneydeki 23 köy ve 12.000 hektar arazinin iadesi talebi müzakerelerin bir kez daha kesilmesine sebep oldu. Fransızlar Türk tarafının öncelikle Irak sınırı meselesinin çözümünü beklediği kanısındaydılar (Ghaderi, 2002, s. 129-130).

1926 Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi

Milletler Cemiyeti Musul ve Türkiye-Irak sınırı meselelerinde nihai kararını 16 Aralık 1925’te verdi. Buna göre Musul, 25 yıl süre ile İngiliz mandası altında bulunacak olan Irak’ın bir parçası ve Türkiye-Irak sınırı da daha önce belirlenmiş Brüksel hattı olarak kabul ediliyordu. Türk tarafı kararı infialle karşılasa da içeride gerçekleştirmeye çalıştığı radikal dönüşüme odaklanmak istediğinden kısa süre içinde durumu kabullenecekti (Gönlübol ve Sar, 2013, s. 79-83). Türkiye Şubat 1926’da Suriye ile toprak problemlerini çözmeye ve bir “Dostluk ve İyi Komşuluk” sözleşmesi akdetmeye hazır olduğunu açıkladı (Ghaderi, 2002, s. 130).

Suriye’deki isyan sınır güvenliği meselesini Fransa için de önemli hale getiriyordu. Yapılan görüşmeler sonucunda 18 Şubat 1926’da bir sözleşme parafe edildi. Ancak sözleşmenin imzalanması zaman aldı ve süreçte metin üzerinde bazı değişiklikler yapıldı (Soysal, 2000, s. 289).

Suriyeli milliyetçiler kendi ülkelerini ilgilendiren bu sözleşmenin müzakere safahatının sadece Fransızlar ve Türkler arasında yürütülmüş olmasına öfkeleniler. Suriye’nin bağımsızlığını savunan partiler Milletler Cemiyeti Meclisi başkanı ve üyelerine verdikleri 15 Mart 1926 tarihli mektupta Fransa ve Türkiye’nin sanki Fransa’nın toprağıymış gibi Suriye toprakları hesabına anlaşma yapmalarını kınadılar ve Suriye’nin kendisini ilgilendiren bütün anlaşmalara katılmasını istediler (Rafık, 1994, s. 72).

Bu arada Derbesiye⁴ civarında meydana gelen çatışma karşılıklı şikayeti mucip oldu. Türk tarafı asi Kürtlerden oluşan bir grubun bir treni korumakla görevli askerlere saldırmak için sınırı geçtiğini öne sürerken Fransızlar ise olayın Türk askerinin sınırın Suriye tarafından koyun çalma teşebbüsünden kaynaklandığını iddia ediyorlardı (White, 2011, s. 125). 1926 Nisan sonu ve Mayıs başında Türk ve Fransız yetkililer sınır olaylarını görüşmek üzere Halep’te bir araya geldiler. Fransızlar Türk tarafına yönelik bazı saldırıların manda idareci ve memurlarınca teşvik edildiğini kabul ederek gereken önlemlerin alınacağını taahhüt ettiler (BCA. 30-10-0-0/262-766-18).

Sözleşme nihayet 30 Mayıs 1926’da Ankara’da imzalandı (Soysal, 2000, s. 289). Türkiye ile Suriye-Lübnan adına hareket eden Fransa arasında imzalanan bu oldukça kapsamlı “Dostluk ve İyi Komşuluk” sözleşmesi Türkiye ve İngiltere arasında Türkiye-Irak sınırına dair imzalanan antlaşmadan iki gün sonra, 7 Haziran’da Türkiye tarafından onaylandı (BCA. 30-10-0-0/22-79-20). Sınır güvenliğine vurgu yapan ve bu konuda işbirliğini öngören sözleşme taraflardan birine yöneltilecek herhangi bir saldırının diğer tarafça özendirilmemesini ve desteklenmemesini öngörüyordu (Soysal, 2000, s. 293-294). Taraflar ortak sınırları bozmaya kalkışmayacaktı ve sınırda alınacak önlemlere dair ek bir protokol imzalıyorlardı (Soysal, 2000, s. 293, 304-306). Türkiye-Suriye sınır boyunca karşılıklı karakollar kurulacak ve geçişler sadece buralardan yapılacaktı (Soysal, 2000, s. 305). Sözleşme Kilis meselesini de Türkiye’nin talepleri doğrultusunda çözüyordu. Fransa Kilis’in yedi kilometre güneyi ve doğusuna kadar olan araziye, taraflar arasında bir gümrük antlaşması yapılması şartıyla Türkiye’ye devretmeyi kabul ediyordu (Ghaderi, 2002, s. 130). Ayrıca Payas bölgesinde de Türkiye lehine düzenleme yapılıyordu (Akdeniz, 2019, s. 165). Sınırın Payas-Çobanbey sektörü için detaylı bir tarif yapan sözleşme Nusaybin-Cizre sektörü için ayrıntıya girmiyor, sınırın “eski yolu” takip ede-

4 Darbasıyah’ın tam karşısında Türkiye tarafında bugün Şenyurt bulunmaktadır.

ceğini tekrarlayarak sınır taşlarını dikmekle görevli komisyonun bu yolu belirleyeceğini ifade etmekle yetiniyordu (Soysal, 2000, s. 298-302). Yani sınırın bu sektöründeki problem ötelenmiş oluyordu (Ghaderi, 2002, s. 131). Sınırı işletmekle görevli komisyon sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonra altı ay içinde kurulacaktı (Soysal, 2000, s. 294). Komisyon başkanı üçüncü bir devlet uyruğundan olacak, başkan seçiminde uzlaşmazsa kendi uyruğundan bir isim ataması için Danimarka Hükümeti'ne başvurulacaktı (Soysal, 2000, s. 310). Sınırdaki alınacak önlemler ve suçluların iadesine dair birer protokol imzalanmıştı (Soysal, 2000, s. 303-306). Sınır bölgesi halkının karşı tarafa geçiş koşulları belirleniyor, bunların gümrük ve vergi muafiyetlerini netleştirmek için Halep'te bir komisyon toplanması kararlaştırılıyordu (Soysal, 2000, s. 296). 26 Temmuz 1925 tarihli Gümrük Sözleşmesi çerçevesinde kaçakçılığı önlemek, gümrük işlerini düzenlemek ve Meydan-ı Ekbez-Çobanbey, Çobanbey-Nusaybin demiryolu kesimlerinde transit ulaşımın kolaylaştırılmasını sağlamak gibi işleri incelemek üzere taraflar ikişer temsilci atayacaktı. Temsilciler Gümrük Sözleşmesi'nin onaylanmasının ardından bir ay içinde Halep'te toplanacaktı (Soysal, 2000, s. 295-296). Pozantı-Nusaybin demiryolu hattında sivil ve askeri taşıma işlerine dair birer protokol imzalandı (Soysal, 2000, s. 306-309). Taraflar arasında diplomasi yolu ile çözülemeyen meselelerin uzlaşma yolu ile çözülmesi için komisyon oluşturulmasına dair detaylar belirlenmişti. Uzlaşmazlık durumunda hakeme müracaat edilmesi kararlaştırılır ve hakem üzerinde anlaşma sağlanamazsa kendi uyruğundan bir hakem ataması için İsviçre Cumhurbaşkanına müracaat edilecekti (Soysal, 2000, s. 297, 310). Suriye-Lübnan halkından on sekiz yaşını aşmış ve sözleşme imzalandığı sırada Türkiye'de bulunan kişiler sözleşme yürürlüğe girdikten sonraki altı ay içinde Suriye ve Lübnan uyrukluğunu seçebilecekler ve taşınmaz mallarını Türkiye'de muhafaza edebileceklerdi (Soysal, 2000, s. 294). Ayrıca insan, hayvan ve bitki sağlığı, çekirge ile mücadelede konularında işbirliğine ve Halep'in su ihtiyacına dair hükümler vardı (Soysal, 2000, s. 296-297). Sözleşme beş yıl süre ile yürürlükte kalacak ve taraflar talep etmediği sürece birer yıl olmak üzere kendiliğinden uzayacaktır⁵ (Soysal, 2000, s. 297).

Ancak 1926 sözleşmesinden sonra da sınırdan geçişler kontrol altına alınamadığı gibi Türkiye ve Suriye'deki Fransız manda idaresi arasında güvensizlik azalmadı. 1927 yılında Türkiye'nin Halep şehbenderliği tüm Türkiye-Suriye sınırı boyunca yolcuların bir taraftan diğer tarafa pasaportsuz olarak kolaylıkla geçtiğini bildiriyordu. Dolayısıyla kaçakçılık da

5 Türkiye, İskenderun Sancağı konusunda Türk-Fransız gerginliğinin üst seviyede olduğu bir sırada, 3 Aralık 1938'de sözleşmeyi uzatmayacağını Fransa'ya bildirecektir ki bu da 12 Ağustos 1939'da hükümsüz kalması anlamına geliyordu. Ancak 23 Haziran 1939'da Fransa Sancağın Türkiye'ye katılmasını kabul ettiğinde 1926 sözleşmesinin 15 Mart 1940'a kadar uzatılmasına karar verildi. Bu süre dolduğunda ise 30 Mart 1940'ta taraflar arasında mevcut duruma göre düzenlenmiş yeni bir "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi" imzalanacaktır (Umar, 2003, s. 348).

devam ediyordu. Ama en mühimi Türk sınırları içerisinde “siyasi emniyeti” ihlal edecek deduced silah vs. kaçakçılığının da yapıyor olmasıydı (BCA. 30-10-0-0/262-766-27).

İşin gerçeği Türkiye ve Suriye’deki Fransız manda idaresi askeri ve siyasal açıdan birbirlerinin yıpranmasını arzu ediyordu. Türk tarafı Suriyelilerin isyanını yakından takip ederken kendisine sığınan isyancıların sınır ötesinde faaliyette bulunmalarına da izin veriyordu. Hatta isyanın sönmeye yüz tuttuğu 1927 yılı Temmuz ayında o dönemde Mısır’da bulunan Suriye isyancılarından Said Haydar Türkiye’ye davet edildi ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) kendisiyle bir görüşme yaptı. Aras isyanın yeniden canlandırılabilme ihtimalini, Said Haydar ise böyle bir durumda kuzeyde Türk desteğini araştırıyordu. Aras her hangi bir somut destek vaadinde bulunmaksızın konuyu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye iletti. O da meseleyi Fehrettin Paşa ile görüşeceği cevabını verdi (BCA. 30-10-0-0/239-616-34). Sonucu bilmesek de bu çok önemli değil. Türkiye Suriyeli isyancıların başarısıyla yakından ilgileniyordu ve daha önce kendisine sığınmış isyancıların bu son isyan sırasında Suriye’de faaliyet göstermesini de desteklemişti. Bu isyancılar Fransız baskısı karşısında Nisan 1926’da tekrar Türkiye’ye çekilmek zorunda kalmışlardı (Rafik, 1994, s. 71). Türkiye açısından Arapların başarısı, Fransızların himaye ettiği Türkiye karşıtı azınlık grupların keyfini kaçırarak bir gelişme olurdu. Ancak Türkiye’nin Said Haydar’la yapılan görüşme sonrasında talep edilen desteği vermiş olma ihtimali düşüktür. Zaten neredeyse sönmüş bir isyanı canlandırma çabasına girerek risk almak her halde pek mantıklı olmazdı. Çünkü, tespit edildiği takdirde, bunun muhtemel sonuçlarından biri Fransızların da Türkiye karşıtı grupları eskisinden daha büyük bir şevkle desteklemesi olabilirdi.

Şeyh Sait isyanı sonrası Türkiye’den Suriye’ye geçen bazı ileri gelen Kürt sığınmacılar bütün Kürt cemiyetlerini “Hoybun” adı altında tek bir ulusal organizasyonda birleştirmeye çalıştılar. Hoybun İran, Fransa, İngiltere, İtalya, Sovyetler Birliği gibi devletlerle ilişki kurmaya çalıştığı gibi Ermeniler ve Türk muhaliflerle de temas kurdu. Örgüt bölgesel bir aktör ve politik-askeri ittifaklar ağının bir parçası haline gelmeyi başardı ve Türk topraklarında 1926’dan 1930’a dek süren Ağrı isyanında etkin bir rol oynadı. Yine Kuzey Suriye’nin yanı sıra Şam, Halep, Beyrut’un da içinde olduğu büyük şehirlerde çeşitli Kürt komite ve derneklerinin kurulmasına katkı sağladı. Hoybun Batılılaşmış Kürt entelektüeller ve eski memurları Kemalist rejime muhalefet temelinde ağalar, şeyhler ve aşiret reisleri gibi geleneksel yapının temsilcileriyle bir araya getiren bir platform oldu. Örgüt özellikle anti-Kemalist argümanlara duyarlı olduklarına inandığı mülteci durumundaki Türk kökenli aşiretlerin liderlerini kazanmaya çalışıyordu. Diğer yandan Hoybun Cemiyeti Ermeni Taşnak örgütü ile de bir ittifak oluşturdu ve Ekim 1927’de imzalanan bir anlaşma ile taraflar karşılıklı olarak Kürdistan ve

Birleşik Ermenistan'ın bağımsızlık hakkını tanıdılar. Sınırlar I. Dünya Savaşı öncesindeki nüfus tablosuna ve Sevr antlaşmasının etnik ve adli prensiplerine göre belirlenecekti. Fransızlar tüm bu faaliyetlerin tamamen farkındaydılar ve engel olmadılar. Yüksek Komiser Sarrai Kürt muhalefet gruplarının Kemalist rejime karşı potansiyel kullanışlılığını görmüştü. Ayrıca Suriye Ceziresi'nin sömürgeleştirilmesi ve ekonomik kalkınması projelerinde Kürtlerin sahip olduğu önemi teslim ederek onların duyarlılıkları dikkate alındı. Ne var ki Türklerle gerilimin yükseldiği dönemlerde Fransız manda idaresi Kürt milliyetçileri aleyhine olarak reyini Türklerle uzlaşmadan yana kullandı (Tejel, 2015, s. 44-47). Görüldüğü gibi Türkler ve Fransızlar birbirlerine karşı aşırıya kaçmayan, her zaman geri adım atmaya ve tekzip etmeye müsait bir yıpratma politikası takip ediyor ve ellerinin altındaki grupları da duruma göre ya harekete geçiriyor ya da frenliyorlardı.

Öte yandan 1928 yılı itibarıyla sınır bölgesine dair raporlarda Ankara'nın canını fazlasıyla sikan bir gelişmeden bahsedilmekteydi: Suriye tarafında yerleşik Ermeni bulunmadığı halde son zamanlarda Türkiye'den giden Ermeniler buraya getirilerek köyler ve siyasi cemiyetler kurulmaya, hatta silahlandırılmaya başlanmıştı ki amaç sınır boyunca bir Ermeni koridoru oluşturmaktı (BCA. 30-10-0-0/112-758-4).

Türkiye-Suriye Sınırı Hakkında 1929 Anlaşması ve Sonrası

1929 yılında taraflar Türkiye-Suriye sınırının muallaktaki Nusaybin-Cizre sektörünü kesin olarak tespit etme kararı aldılar. 22 Haziran 1929'da imzalanan anlaşmada ihtilaf konusu "eski yol" tarif ediliyor, Sınır Tahdit Komisyonu'nun çalışmalarına hemen başlayacağı ve komisyonda kararların oy çokluğuyla alınıp tarafların buna itiraz edemeyeceği hükmüne bağlanıyordu. Ayrıca anlaşmaya ekli bir mektupla Fransız Hükümeti bir Fransız şirketi tarafından işletilmekte olan Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hattının Türk Hükümeti'nce satın alınmasını kabul ettiğini bildiriyordu. Yine Türkiye Derbesiye'den Nusaybin'e kadar sivil ve askeri taşımanın serbestçe yapılmasını temin edecek ve Bağdat demiryolunun Türkiye'deki son istasyonu olan Nusaybin'den, bu şehrin doğusunda kalan Suriye arazisine kara yoluyla bir aktarma servisi açılmasına müsaade edecekti. Anlaşmanın sonundaki ortak açıklamada ise 1926 sözleşmesindeki kararları kuvvetlendirmekten, Suriye ve Lübnan ile Türkiye arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkisine dair kararlılıktan, sınırı ve rejim muhalifi kışkırtmaları önleme niyetinden, 1921 ve 1926 anlaşmalarının uygulamalarının dostluk ilişkilerinin kuvvetlenmesiyle ortaya çıkan yeni duruma uyumlu hale getirileceğinden bahsediliyordu. Ayrıca Türkiye Bağdat demiryolunun Nusaybin'den Suriye içlerine doğru uzatılmasına karşı çıkmayacaktı. Emlak sorununun çözümü için de Eylül ayından itibaren görüşmeler başlayacaktı (Umar, 2003, s. 299-304).

Taraflar 1926 anlaşmasının uygulanmasına yönelik olarak 29 Haziran 1929'da ayrıca bir de protokol imzaladılar. Protokole göre iki devlete yönelik zararlı faaliyetlerde bulunmak ya da eşkıyalık yapmak niyetiyle sınırı kullanmak isteyenlere engel olunacak, bu türden eylem hazırlığında bulunulduğu ya da olayların sınır ötesine taşma olasılığı tespit edilirse karşı tarafa bildirilecek ve tüm bu kararları uygulayabilmek için gereken tedbirler alınacaktı. Ayrıca karşı tarafta suç işleyip kendi tarafına dönenler tutuklanıp yargılanacak, kendi tarafında suç işleyip karşı tarafa geçenler ise iade edilecekti. Bu türden suçlar işleyenlerin sınır bölgesinde oturmalarına izin verilmeyecek, her köyde en fazla dört silahlı bekçi olacak, bunun dışında sınır bölgesi silahtan arındırılacaktı. Hudut rejiminin uygulanacağı alan ise her iki tarafta sınırın beş kilometre derinliğine ulaşan şerit olacaktı. Komşu devlet tebalarına ait, sınırdan 10 km içeriye kadar olan derinlikte emlak mevcut ise aynı protokolle kurulmasına karar verilen Hudut Komisyonu bu konuda karar verme yetkisine sahip olacaktı. Bunun dışında karşı taraftaki mal ve mülklerden ya da otlaklardan faydalanmak ve bu işler için karşı tarafa geçmek için daha önce imzalanan anlaşmalardaki hükümler korunuyor ancak bazı ayrıntıları gösteren vesikalarla geçişin yapılması kararlaştırılıyordu. Göçebe halkın sınırı geçme ve karşı tarafta konaklamasına dair ayrıntılar da tespit ediliyordu. Ayrıca yeniden bir Hudut Komisyonu oluşturulacak ve en az altı ayda bir toplanarak protokolün uygulanmasından ve üzerinde uzlaşa sağlanamamış sınır meselelerinin çözülmesinden sorumlu olacaktı. Komisyon ilk toplantısını Ekim 1929'da Beyrut'ta yapacaktı (Umar, 2003, s. 304-308).

Diğer yandan 3 Şubat 1930'da Türkiye ve Fransa arasında bir "Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma Türk ve Fransız hükümetlerinin devletlerarası hukuku ilgilendiren meselelerdeki uyuşmazlıklarını diplomasi ve hakemlik yoluyla çözmeklerinde Adalet Divanına götürebilmeyi ama bundan önce, bir Fransız bir Türk üç de farklı uyruklardan üyeden oluşacak bir Uluslararası Sürekli Uzlaştırma Komisyonu vasıtasıyla çözüme kavuşturmaya çalışacaklarını karar altına alıyordu. Bu antlaşmanın Suriye ve Lübnan'ı ilgilendiren kısmı şuydu ki ek protokole göre eğer bu komisyon Türkiye ile Fransa yönetimindeki ülkeler arasındaki bir meseleyi inceleyecekse Fransız üye yanına bu ülkeden bir yardımcı alabilecek ve Türk üye de buna karşılık kendi yanına bir yardımcı alabilecekti (Soysal, 2000, s. 393-398).

Görünüşteki tüm bu uzlaşa çabalarına karşın Türkiye ve Fransız manda idaresi arasındaki soğukluk devam etti. Türkiye Suriye'nin bir an önce bağımsızlığını kazanmasını arzu ediyordu. Bağımsızlık yanlısı Suriyeliler de Fransızlara karşı Türkiye'yi, en azından manevi bir destek mercii olarak görmeye ve bu manevi desteği maddi desteğe çevirmek için çaba harcamaya devam ettiler. 1932 yılında Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti (Aras)'ın Birleşmiş

Milletler’de yaptığı Suriyelilerin bağımsızlığını temenni eden konuşması üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk)’e Suriye Vatanilerinden Doktor Şeyhert tarafından pek çok Suriyeli vatanseverin imzasını taşıyan bir mektup gönderildi (BCA.30-10-0-0/263-770-33). Şeyhert 1933 Ağustos ayı sonlarında Türkiye’nin Cenevre Başkonsolosu Celal Hazım Bey ile görüşme talebinde bulundu. Kendisini Türk Hükümeti’ne bazı tekliflerde bulunmak üzere İskenderiye’deki Suriye Fırkası reisi Abdurrahman Şehbender’in gönderdiğini söylemişti. Dışişleri Bakanlığı’na danışan Celal Hazım Bey verilen talimat üzerine Şeyhert ile görüştü. Şeyhert sorular sormuştu: Türkiye ve Suriye’nin menfaatlerini temin edecek ve ayrıntıları daha sonra tespit edilecek bir anlaşmaya Türk Hükümeti taraftar mıydı? Suriye’ye mühimmat geçirilmesine imkan var mıydı? Türkiye’ye iltica etmek durumunda kalacaklara hayatlarını kazanmak için müsaade edilir miydi? Türkiye Suriye’nin müdafaası için maddi ve manevi yardımda bulunabilecek miydi?⁶ (BCA. 30-10-0-0/263-770-33). Suriyeli Vatanilerin beklentileri büyüktü ama Türkiye artık İngiltere ve Fransa ile daha farklı ve yakın bir ilişki geliştirme noktasına geliyordu. 1933’te Nazilerin Almanya’da iktidara geçmesi ve İtalya’nın Akdeniz ve Doğu Afrika’daki faaliyetleri, özellikle İngilizlerin Türkiye’ye ilgisinin artması ve bu tutumunun zamanla Fransa’yı da etkilemesi sonucunu doğuracaktı. 1934 Mart ayında Fransa’nın Suriye Yüksek Komiseri Comte de Martel Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Suat (Davaz) Bey’e Türkiye-Suriye ilişkilerinden duyduğu memnuniyeti ve iki ülke arasında halledilmemiş hiçbir mesele bırakmama kararlılığını ifade etmişti (BCA. 30-10-0-0/263-771-5). Sonraki süreçteki siyasal ilişkilere ise Hatay meselesi damgasını vuracaktı.

Hatay Meselesi

Mondros Mütarekesi’nden hemen sonra Türk kuvvetlerince boşaltılan İskenderun İngilizler tarafından işgal altına alındı. Ancak burası Fransız bölgesiydi ve 27 Kasım 1918’de merkezi Beyrut’ta bulunan Fransız Yüksek Komiserliği bir kararname ile İskenderun merkez olmak üzere Antakya ve Reyhanlı’yı da içeren bir İskenderun Sancağı teşkil etti. Sancak o zamanki “İşgal Edilmiş Düşman Toprakları İdaresi” düzenlemesi çerçevesinde Faysal’ın başında olduğu Arap hükümetine bağlanmıştır. Ancak Fransız kuvvetleri 7 Aralık 1918’de Antakya’yı işgal ederek bölgedeki Arap kontrolüne son verdi (Umar, 2003, s. 209).

1921 Ankara İtilafnamesi İskenderun Sancağı’nı Suriye sınırları içinde bıraktı. Bu durum o dönemde TBMM içinde ve dışında büyük tepki ve tartışmalar yol açmıştı. Ne var ki artık imzalar atılmış ve itilafname de kısa süre zarfında onaylanmıştı. Ancak değişen siyasal konjonktür Türkiye’ye Sancak meselesinde aktif bir ilhak politikası takip etme imkanı verecekti.

6 Doktor Şeyhert Fethülarap gazetesi sahibinin kardeşiydi ve Türkiye’nin Beyrut Başkonsolosu tarafından Suriye Vatanilerinin sözü geçen ricalinden olmadığı bildirilmişti (Bkz. BCA. 30-10-0-0/263-770-33).

Konjonktürün yanısıra Ankara İtilafnamesi’nde Sancak’a verilmiş olan özel statü de Türkiye’nin sonuca varmasını mümkün kılan faktörlerden biri oldu.

Ankara İtilafnamesi İskenderun’da özel bir idare kurulması, buradaki Türklerin kültürel gelişimi konusunda kolaylık sağlanması ve Türkçe’nin resmi dil statüsünde olması hükümlerini içeriyordu (Soysal, 2000, s. 51). Lozan Antlaşması’nın 16. Maddesi de bu özel hükümleri teyit etmişti (Soysal, 2000, s. 99).

1924 Aralık ayında Şam ve Halep devletleri birleştirilerek “Suriye Devleti” adı altında başkenti Şam olan tek bir idari yapıya dönüştürülmüş ve İskenderun Sancağı da bu yapıya bağlanmıştı (Atlıoğlu, 2018, s. 52). 1925’te Cebel-i Dürzi’de başlayıp geniş bir alana yayılan isyan Fransızların bölgede daha liberal bir yönetim sergilenmesi gerektiği sonucuna varmalarına yol açtı. Yıl sonunda Yüksek Komiser olarak bölgeye gelen Henry de Jouvenel’in tutumu Suriye ve İskenderun’da geniş muhtariyet beklentisini besledi. 1926 Ocak ayında Suriye Meclisi’ndeki İskenderun temsilcilerinin Sancağı Suriye’den ayırıp doğrudan Fransız Yüksek Komiserliği’ne bağlama fikri Fransızlarca olumlu bulunmuş ve ayrı bir İskenderun Sancağı Meclisi oluşturulmasına izin verilmişti. Bu meclis 1926 Mart’ında bir anayasa hazırlayarak İskenderun Sancağı’nın bağımsızlığını ilan etti. Ancak bu hamle Suriye makamlarının büyük tepkisiyle karşılaşınca Fransızlar bu sefer aracı rolüne soyundular. Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde geri adım atmak zorunda kalan İskenderun temsilcileri 12 Haziran 1926’da İskenderun’un Suriye Devleti içinde muhtar bir bölge olarak kalmasını kabul ettiler (Gönlübol ve Sar, 2013, s. 94-95). Ayrıca Türkiye ile (Suriye ve Lübnan adına) Fransa arasında imzalanan 30 Mayıs 1926 tarihli “Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi”ne ekli imza protokolünde Suriye’de yapılacak idari düzenlemeler ve anayasanın İskenderun’a ait özel hükümleri kaldıramayacağı ifade edilmişti (Soysal, 2000, s. 311).

9 Eylül 1936’da Fransa’daki sol Leon Blum Hükümeti Suriyeli yetkililerle bir antlaşma imzaladı. Buna göre Suriye üç yıllık bir geçiş döneminin ardından tam bağımsız olacak ve Fransa mandater devlet olarak sahip olduğu tüm egemenlik haklarını Suriye’ye devredecekti. Fransa ile Suriye 25 yıllık bir ittifaka giriyor ve Fransa askeri imtiyazlarını koruyordu. Antlaşma Suriye’nin bütünlüğü ilkesini kabul ettiğinden kısa süre sonra Fransız Yüksek Komiserliği Alevi ve Dürzi devletlerinin de Suriye’ye katıldığını ilan etti (Kodaz, 2016, s. 221-222).

Süreç daha imza öncesinden başlayarak Türkiye tarafından yakın takibe alınmıştı ve Mustafa Kemal Atatürk Hatay’ın Türkiye’ye iadesi için girişimlerde bulunma zamanının geldiği kanısına vararak kamuoyunu harekete geçirdi. Fransa-Suriye antlaşması İskenderun’un özel statüsünü belirtmiyordu ve bundan bir oldu bitti şeklinde Suriye’ye devredilebileceği

anlaşılyordu. Türkiye 9 Ekim 1936’da Fransa’ya bir nota vererek İskenderun Sancağı’nın bağımsızlığının tanınmasını istedi (Eraslan, 2001, s. 96). Fransa mandater devlet olarak buna hakkı olmadığını ileri sürerek olumsuz yanıt verdi ve iki taraf uzlaşamayınca Fransızların teklifiyle mesele Milletler Cemiyeti’ne taşındı. 27 Ocak 1937’de Milletler Cemiyeti Konseyi İskenderun Sancağı için yeni bir statü kabul etti. Buna göre Sancak bir Fransız vasıtasıyla Milletler Cemiyeti’nin gözetimi altında, içişlerinde bağımsız ve ayrı bir anayasa ile idare edilen, dışişlerinde Suriye’ye bağlı “ayrı bir varlık” (entité distincte) olacak, toprak bütünlüğü Fransa ve Türkiye tarafından garanti edilecekti. Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan komisyonca hazırlanan Sancak anayasasının Cemiyet Konseyinde kabul edildiği 29 Mayıs 1937 günü Türkiye ile Fransa arasında Sancak’ın toprak bütünlüğüne dair garantörlük anlaşması da imzalandı. Anayasa 29 Kasım 1937’de yürürlüğe girecekti ama öncesinde seçimler yapılacaktı (Armaoğlu, 2007, s. 348-350). Aslında Fransızlar Milletler Cemiyeti’nin İskenderun Sancağı’nı Suriye’den kopartmasının burada Fransa mandasının devamını sağlayabileceğini hesap etmekteydiler (Yerasimos, 2010, s. 193-194). İskenderun Sancağı’ndaki Fransız temsilcinin Türk karşıtı tutumu ve Türklere karşı diğer unsurları kışkırtması çatışmalara sebep oldu. Türkiye ile Fransa arasında gerginlik artarken Suriyeliler de İskenderun’un bağımsızlığına mani olamayan kendi hükümetlerini protesto ediyordu. Bu atmosferde seçimler ertelendi ve Fransa ile Türkiye arasında seçim sistemine yönelik yeni bir tartışma başladı. Milletler Cemiyeti yine devreye girdi ve yeni bir seçim tüzüğü hazırlandı. Ancak seçim süreci başladığında olaylar yine tırmandı ve Türkiye sınıra 30.000 kişilik bir kuvvet yığdı. Bu noktada Fransızlar geri adım atarak Hatay’daki Fransız valiyi çekerek yerine Türk vali atadılar (Armaoğlu, 2007, s. 349-350).

Gerginliğin yatışmasının ardından 9 Haziran 1938’den itibaren seçim süreci yeniden başladı. Ancak Türkiye Arap milliyetçileri, Hoybuncular ve Ermenilerin faaliyet ve baskılarının seçim sonuçları üzerinde etkili olacağı kanısındaydı. Türkiye’nin seçimlerin ertelenmesi, Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu’nun İskenderun’u terk etmesi ve meselenin Türkiye ile Fransa arasında çözümlenmesi önerisi Fransızlarca kabul edildi. İki ülkenin müşterek talebi üzerine Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu İskenderun’dan ayrıldı. 3 Temmuz 1938’de imzalanan bir anlaşma ile İskenderun Sancağı’nda garantör kuvvet olarak 1.000 yerli ve 2.500’er Türk ve Fransız askerinin bulundurulması kabul edildi. Ertesi gün Türk birlikleri Sancak’a girmeye başladı. Aynı gün Ankara’da Türk-Fransız Dostluk Antlaşması da imzalanıyordu. Seçmen kayıtlarında yapılan usulsüzlüklerin giderilmesi adına yürütülen çalışmaların ardından Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu tekrar işbaşı yaptı ve 22 Temmuz’dan itibaren seçim süreci kaldığı yerden devam etti. Sonuç olarak kırk milletvekilliğinden yirmi ikisi Türk-

ler tarafından kazanıldı (Sarınay, 1996, s. 409-413). Böylece İskenderun meclisinde Türkler salt çoğunluğu elde etmiş oluyordu.

Meclis 2 Eylül 1938 günü açıldı ve Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanı seçildi. Kurulan Hükümetin tüm üyeleri Türktü. 6 Eylül’de Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan anayasa mecliste onaylandı ve devletin resmi adı “Hatay Cumhuriyeti” olarak kabul edildi (Umar, 2003, s. 239-240).

Ancak Hatay’ın Türkiye’ye katılması Atatürk’ün 10 Kasım 1938’deki ölümünden sonra gerçekleşti. 19 Mayıs 1939’da Milletler Cemiyeti’ne bağlı komisyon Hatay Devleti sınırlarını kesin olarak belirledi. 23 Haziran 1939’da Fransa ile Türkiye arasında imzalanan “Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesin Çözümüne İlişkin Antlaşma” ile Hatay devletinin Suriye ile olan sınırı aynı zamanda Türkiye-Suriye sınırı olarak kabul ediliyordu (Umar, 2003, s. 246).

Bundan sonra Hatay Meclisi 29 Haziran 1939’da Türkiye’ye katılma kararı aldı ve ardından TBMM 7 Temmuz 1939’da Hatay’ı Türkiye’nin bir ili olarak kabul eden kanunu kabul etti (Umar, 2003, s. 247). Böylece Hatay’ın Türkiye’ye katılması süreci tamamlanmış oluyordu.

Fransa’yı Hatay konusunda Türk taleplerine uygun davranmaya iten ve Türkiye’yi de bu konuda kararlı bir tutum sergilemeye teşvik eden en önemli unsur şüphesiz ki Avrupa’daki siyasi-askeri gelişmelerdi. 23 Haziran 1939 anlaşmasıyla Fransa Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını kabul ederken aynı gün iki ülke arasında imzalanan Ortak Demeç (Déclaration Commune) özellikle Akdeniz’e yönelik tehditlere karşı sıkı işbirliğini öngören bir ön ittifak mahiyetindeydi ve Mayıs ayında İngiltere ve Türkiye arasında imzalanan Ortak Demeç’le aynı hükümleri içeriyordu. Mart 1939’da Almanya’nın Çekoslovakya’yı ve Nisan ayında da İtalya’nın Arnavutluk’u işgali savaş olasılığını artırmıştı (Soysal, 2000, s. 599-600). Özellikle İngiltere Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Ortadoğu’da kilit ülke olarak gördüğü, Boğazları kontrol eden Türkiye’yi ne pahasına olursa olsun kendi yanında görmek istiyordu ve Hatay meselesinde Ankara’nın hedefine ulaşması için Fransa üzerinde etkili olmuştu.

Osmanlı’dan Kalan Borçlar Meselesi ve Suriye

Lozan Konferansı sırasında üzerinde bir hayli tartışılan ve konferans sonrasında da uygulama konusunda uzlaşmazlıkların devam ettiği meselelerden birisi Osmanlı’dan kalan borçlardı. Türk tarafı bu borçların Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu’ndan toprak alan veya İmparatorluk’tan kopan topraklar üzerinde kurulan devletler arasında paylaştırılmasını talep

ediyordu. Netice olarak Türkiye borçların önemli kısmını üstlense de tezini kabul ettirmiş, Osmanlı borçları Türkiye dahil on altı devlet arasında paylaştırılmıştır. Borçların ödeme şekline ise daha sonra ilgili devletler arasında yapılacak görüşmelerde karar verilecekti. Kasım 1924'te Osmanlı Borçları İdaresi tarafından hazırlanan çizelgeye göre ise on beş devlet arasında paylaştırılan toplam 129.604.910 Liralık borçtan Türkiye'ye düşen pay 84.597.495 Lira (Aysal, 2013, s. 16, 19-21) Suriye ve Lübnan'a düşen pay ise 11.108.858 Lira idi (Dikmen, 2005, s. 152). Böylece Türkiye toplam borcun %65'ini üstlenirken, Suriye-Lübnan listenin ikinci sırasındaydı ve toplam borcun %8,6'sını üstlenmiş oluyordu.

Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri

Ankara İtilafnamesi Türkiye ve Suriye arasında gümrük anlaşması yapmak için karma komisyon kurulmasını ve anlaşma yapılana kadar tarafların bu hususta hareket serbestisine sahip olmasını öngörüyordu. Suriye-Lübnan'ın Fransız yetkili temsilcileri ve Türkiye arasında böyle bir anlaşma hazırlandı ancak onay süreci uzadı ve metin kimi değişikliklere uğradı. Tarafların temsilcileri İstanbul'da toplanarak metin üzerinde yeni düzenlemeler yaptıktan sonra (BCA. 30-18-1-1/14-44-2) anlaşma 26 Temmuz 1925'te imzalandı. Anlaşma üç yıllık ve yaklaşık bir yıl sonra, 9 Haziran 1926'da TBMM tarafından onaylandı (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 289, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c026/tbmm02026117.pdf> [Erişim 04.12.2019]). Aynı yıl içinde Türkiye ve Suriye arasında geçici bir Ticaret Antlaşması da yapıldı. 1926 yılından itibaren Türkiye-Suriye arasındaki ticaret resmi kayıtlardan takip edilebilmektedir. Türkiye'nin 1926 yılında 186.422.755 TL olan toplam ihracatında Suriye'nin payı %4,13 iken 234.699.735 TL olan toplam ithalatındaki payı %2,44 idi. Dolayısıyla Türkiye toplamda ticari açık vermesine rağmen Suriye karşısında fazla vermekteydi. Bundan sonra Türkiye'nin toplam ihracatı TL bazında, 1928 yılı hariç, istikrarlı bir şekilde azalarak 1934 yılında 92.149.094 TL'ye geriledi. İthalatı ise aynı dönemde 1929 yılında yaşanan ani düşüşün ardından gerilemeye devam ederek 1933 yılında 74.675.881 TL olarak gerçekleşti. Toplam ticaret hacminin düştüğü bu dönemde Türkiye dış ticarete 1930 yılından itibaren, 1938 yılı hariç, fazla vermeye başladı. 1927-1934 aralığında Türkiye'nin toplam ihracatında Suriye'nin payı ortalama %4, toplam ithalatındaki payı ise ortalama %1,36 olmuştur. Türkiye'nin ithalatı 1934'ten ihracatı da 1935'ten itibaren tekrar yükselişe geçti ve 1938 yılında toplam ithalatı 149.836.689 TL'ye ulaşırken ihracatı da aynı yıl 144.946.511 TL olarak gerçekleşti. Bu dönemde Türkiye-Suriye ticaretinin radikal bir gerileme yaşadığı görülür. 1935-1937 yılları arasında Türkiye'nin toplam ihracatında Suriye'nin %2'nin altında kalan payı 1938-1942 yılları arasında % 1'in altında seyretmiştir. Suriye'nin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı da 1933-1942 yılları arasında hep %1'in altında kalmış, 2. Dünya

Savaşı'nın başlamasıyla %0,35'in altına gerilemiş ve özellikle 1940 yılında %0,06 olarak gerçekleşerek neredeyse tamamen yok olmuştur (Küçükbiltekin, 2011, s. 97).

Türkiye'nin 1926'dan 1938'e kadar Suriye'ye yaptığı ihracatta en büyük kalemi "Canlı Hayvan" oluştuyordu. Söz konusu yıllar arasında "Canlı Hayvan" ihracatının toplam ihracattaki ortalama payı TL bazında %32,6'dır. 1935 ve 1936'da sırasıyla %45,2 ve %59,8 paya sahip olarak zirve yapmıştır. Ancak unutulmaması gereken şey oranlar artsa da ihracatın sürekli azaldığıdır. Öyle ki 1935 ve 1936 yıllarında TL bazında Türkiye'den Suriye'ye toplam ihracat 1926-1927 yıllarındaki toplam ihracatın beşte birine kadar gerilemiş durumdadır. "Canlı Hayvan"ın ihracattaki payı 1939 yılında aniden %4'e düşmüş 1941 yılında toparlansa da 1942'de tekrar yok olma noktasına gerilemiştir. 1938 yılında "Ağaç, Kömür, Kereste ve Ağaç Mamulâtı" kalemi %31,3 pay alarak "Canlı Hayvan"ı geride bırakmıştır. Bu kalem 1926-1937 yılları arasında %11,5 ortalama ile istikrarlı bir görüntü vermektedir. 1941'de bir anda %1,9'a gerilemiş ama bir sonraki yıl %48,9 ile toplam ihracatın yarısını oluşturmuştur. "Zahair, hububat ve ürünleri" kalemi de 1929 ve 1930'daki sert düşüş dışında 1926-1933 periyodunda %10-18 arasında gidip gelen bir paya sahip olmuş, sonraki süreçte, 1939 yılında aniden %25'e yükselmesini bir kenara koyarsak, eriyerek 1941 yılında yok olmuştur. Suriye'ye yapılan ihracatta en istikrarlı kalemlerden biri de "Meyve" idi. 1929'a kadar "Meyve ve Sebzeler" olarak kayıtlarda yer alsa da sonra her biri ayrı bir kalem olarak kaydedilmiştir. Zaten sebze ihracatı son derece düşük boyutlardaydı. "Meyve"nin 1926-1939 aralığında Suriye'ye toplam ihracattaki ortalama payı yaklaşık %16 olmuştur. Bunun dışında "yün ve yün ipliği mensucatı" da 1931'e dek %10 ortalama ile kayda değer bir kalemdi. Sonra 1932-1936 arasında %1'in altına gerilemiş ama 1937'de aniden %30'a fırlasa da bu onun son hamlesi olmuştur. Tömbeki ve tütün 1926-1942 döneminde ortalama %5,5 ortalama ile istikrarlı bir kalemdi. 1938'e kadar "hayvan derisi" ihracatı da %3 ortalamaya sahiptir. 1931'den itibaren az da olsa istikrarlı bir "Bitkisel Ürün" ve "Yakacak, Madeni Yağlar" ihracatı başlamıştır. "Bitkisel Ürün" 1940 yılında %20 pay ile "Meyve"den sonra ikinci büyük kalem olacak ancak sonra sert düşüş yaşayacaktır. En ilginç kalemlerden birisi de "Sabunlar"dır. Son derece düşük bir paya sahipken 1941 yılında aniden %32,7 gibi bir paya ulaşarak açık ara birinci olmuş ama bir sonraki yıl ortadan kaybolmuştur (Küçükbiltekin, 2011, s. 100, 106-109).

Suriye'den Türkiye'ye gelen mallara bakıldığında ise 1926-1934 periyodunda tekstil hammadde ve ürünlerinin, pamuk ve pamuklular başta olmak üzere büyük ağırlığı olduğu görülür. 1926'dan 1932'ye kadar, 1931 yılında "Meyveler" kaleminin %47,8'lik oranla elde ettiği sürpriz birincilik hariç, "Pamuklu Ürünler" açık ara birinci sıradadır ve yıllık ortalama payı %41'dir. 1930 yılından itibaren listede üst sıralarda görülmeye başlayan "Pamuk İpli-

ği” 1933’ten itibaren “Pamuklu Ürünler”in yerini almıştır. “Pamuklu Ürünler” 1933-1935 periyodunda %14’lük bir ortalama düşüktükten sonra 1936’dan itibaren yok olmuştur. 1933-1939 periyodunda yıllık ortalama %23,8 paya sahip olan “Pamuk İpliği” hep üst sıralarda yer alsa da 1933’ten itibaren yükselişe geçen “Meyveler” 1936-1940 periyodunu domine etmiş ve yıllık ortalama %46 pay ile, 1937 yılında “Pamuk İpliği”nin birinciliği dışında, açık ara listenin en üstünde yer almıştır. “Meyveler”in Suriye’den toplam ithalattaki payı 1939 ve 1940’ta sırasıyla %57,9 ve %57,4 olarak gerçekleşmiştir. Bunlar dışında 1926-1939 döneminde Türkiye’nin Suriye’den ithal ettiği mallar arasında diğer kayda değer kalemler 1927-1929 periyodunda yıllık ortalama %13 ortalama ile “Canlı Hayvanlar”, 1932-1934 periyodunda yıllık ortalama %15,3 pay ile “Yakacak ve Madeni Yağlar”, 1935-1938 periyodunda hep ilk üçte yer alan ve yıllık ortalama %21,3 pay elde eden “Deriler”dir (Küçükbiltekin, 2011, s. 111). Sonuçta tekrar altını çizmek gerekir ki 1926 yılında 5,733,162 TL olan Türkiye’nin Suriye’den toplam ithalatı, aradaki bazı küçük sıçrama çabaları bir kenara, istikrarlı bir düşüşle 1939 yılında sadece 376.131 TL olarak, yani TL bazında 1926 seviyesinin %6,5’i oranında gerçekleşmiştir. Yine 1926 yılında Suriye’nin %2,4 olan Türkiye’nin toplam ithalatındaki payı, yine istikrarlı denebilecek bir düşüşle 1939 yılında %0,32’ye gerilemiştir. Dolayısıyla Suriye’den ithal edilen malların listedeki payı ne kadar artarsa artsın gerçekte miktar olarak istikrarlı bir düşüş yaşanmıştır.

Vatandaşlık ve Terkedilmiş Emlak Meselesi

Lozan Antlaşması’na göre Türkiye’den ayrılan topraklarda yerleşik halk o topraklar üzerindeki yeni devletin uyruğu olacaktı. Ancak bunlar antlaşma yürürlüğe girdikten sonraki iki sene içerisinde Türk uyrukluğunu seçebileceklerdi. Bu seçimi takip eden 12 ay içerisinde de ikametlerini Türkiye’ye taşımak zorundaydılar. Geride bıraktıkları taşınmazlarını elde tutmaya devam edebileceklerdi (Soysal, 2000, s. 101-102).

1924 yazında Türkiye sınırları içerisinde kalan Suriyelilere ait emval-i metruke tartışma konusu oldu. Sahipleri ortada bulunmayan ya da yabancı ülkelere firar etmiş olan bu türden mallara 1915 ve 1923 tasfiye kanunlarına göre el konması Hazinece hem mümkün görülüyor hem de arzu ediliyordu. Mümkün görülüyordu çünkü Lozan Antlaşması henüz resmen yürürlüğe girmediğinden Suriyelilere Türk tebası muamelesi yapılması hukuka uygundu. Ne var ki Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe girmesine az bir süre kala böyle bir tasarrufta bulunmak Suriye’de malları bulunan Türk tebasına karşı aynı muameleyi davet edebilirdi ve bu yüzden “şimdilik” kaydıyla bu mallar hakkında tasfiye kanunlarının uygulanması ertelendi (BCA. 30-18-1-1/10-35-16). Ancak süreç içerisinde anlaşılan bunların, en azından bir kısmının, gayr-ı menkullerine söz konusu tasfiye kanunlarının uygulandığı ve el konulduğu anlaşılmaktadır.

1926 sözleşmesi Suriye-Lübnan halkından on sekiz yaşını aşmış ve sözleşme imzalandığı sırada Türkiye’de bulunan kişilerin sözleşme yürürlüğe girdikten sonraki altı ay içinde Suriye ve Lübnan uyrukluğunu seçebilmelerini ve taşınmaz mallarını Türkiye’de muhafaza edebilmele-
rini öngörüyordu (Soysal, 2000, s. 294). 4 Mayıs 1927’de Türk Hükümeti 1926 sözleşmesinin yürürlüğe girdiği tarihte Türkiye’de ikamet etmekte olup Suriye vatandaşlığını tercih eden kişilerin el konulmuş gayr-ı menkullerinin iadesine karar verdi (BCA.30-18-1-1/24-28-13).

Ankara Hükümeti’nin Suriyeli Ortodoksların taşınmazlarının geçici olarak satılması ve teminat gösterilmesini engelleyen kararına Suriye makamlarının cevabı Suriye’de ikamet eden Türklerin mallarına aynı tedbirleri yaygın bir şekilde uygulamak oldu. Bu durumda Ankara “mukabele-i bilmisil” kanununu uygulamaya koydu ve 17 Nisan 1929’da Suriyelilerin Tür-
kiye’deki mallarına el koyma kararı aldı⁷ (BCA. 30-18-1-2/3-22-16)

27 Ekim 1932’de Türkiye ve Fransa arasında Suriye’deki Türklerin emlakıyla Türkiye’de-
ki Suriyelilerin emlakine dair bir anlaşma imzalandı ve 11 Ocak 1933’te yürürlüğe girdi. Buna göre gerek Suriye ve Lübnan’da mal ve mülkleri bulunan Türklerin ve gerek Türkiye’de mal ve mülkleri bulunan Suriye ve Lübnanlıların bu mal ve mülkleri üzerinde serbestçe tasarruf etmelerini engelleyen kısıtlamalar kaldırılacak, terk edilmiş sayılarak el konan malları bir yıl içinde iade edilecek, iadesi mümkün değilse bir yıl içinde bedelleri tespit edilip 18 ay içinde ödenecekti. Ayrıca tabiiyet seçmek için anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren iki sene süre veriliyordu ve ek bir protokolle bu süreye bir yıl daha ilave edilmişti. Diğer taraftan Türk tarafı henüz Türk tebaası durumundayken mallarını terk etmiş bulunanların açtıkları davaları Türk mahkemelerinin göremeyeceğini ayrıca belirtmişti. Bu anlaşma tarafların karşılıklı mutabakatıyla ileriki yıllarda beş kez daha uzatılarak 11 Ekim 1936 tarihine dek yürürlükte kalmıştır (Türkiye – Suriye Arasında (Suriye’de Türklere Ait Emlak ile Türkiye’de Suriyeli-
lere Ait Emlak Hakkında Fransız Hükümeti İle Akdedilen) İtilafname, ua.mfa.gov.tr [Erişim 25.12.2019]).

150’likler ve Yasak Yayınlar

Lozan Antlaşması’nın getirdiği genel affın kapsamı dışında bırakılan ve Türkiye’de ika-
met edip edemeyecekleri Türk Hükümeti’nin kararına terk edilen 150 isim hakkında Ankara reyini olumsuz yönde kullanmış ve bu isimlerin Türkiye’de ikametini ve girişini yasakla-
mıştır (Mazıcı, 2000, s. 85). Bu isimlerin faaliyetleri Türk Hükümeti tarafından yakından takip edildi. Türk basınının 150’likler Suriye’deki varlığı ve Türkiye karşıtı faaliyetlerine

7 28 Mayıs 1927’de çıkarılan “Mukabele-i Bilmisil Kanunu”na göre Türkiye tebaasının mülkiyet haklarını kısmen veya tamamen sınırlandıran devletlerin Türkiye’deki tebaasının mülkiyet hakları hükümet kararıyla mukabele-i bilmisil olmak üzere kısmen veya tamamen sınırlandırılacak ve taşınmazlarına el konabilecek (Şıgva, 2016, s. 186).

dair yayınları Fransızları rahatsız etmekteydi. 1924 Sonbaharı'nda eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve Nevres Nuri hakkındaki iddiaları tekzip etme ihtiyacı duyan Suriye Yüksek Komiserliği, Fransa'nın İstanbul mümessilliği vasıtasıyla Türk yetkilileri Nevres Nuri'nin Temmuz ayında Suriye'yi sekiz günde terk etmesi için yapılan ihtarın ardından bir daha bu ülkede görülmediği, Mustafa Sabri'nin ise dikkat çekici her hangi bir hareketi olmaması sebebiyle Beyrut'ta ikametini uzatmasına karışılmadığı şeklinde bilgilendirdi (BCA. 30-10-0-0/244-648-5).

Bu arada 1925 Şubat'ında patlayan Şeyh Sait isyanı Ankara'yı gerek sınır güvenliği gerek rejim aleyhtarı faaliyetler hakkında daha da hassaslaştırmıştı. İsyanın henüz bastırıldığı 1925 yazına girilirken 150'liklerin önemli isimlerinden Çerkes Ethem ve Mevlanzade Rıfat Halep'teydi. Bu iki ismin Türkiye'ye karşı bazı Kürtleri tahrik ettikleri düşünülüyordu (BCA. 30-10-0-0/106-695-29). Beyrut Başşehbenderliği'ne göre Çerkes Ethem ve Mevlanzade'ye Beyrut İngiliz konsolosu tarafından beşer yüz İngiliz lirası verilmişti. Çerkes Ethem pasaportu olmayan iki kişiyi Urfa taraflarına göndermişti. Ayrıca Damat Zülkifl Paşa'nın Fransız pasaportuyla tüm bu işleri görüşmek üzere eski halife Abdülmecit ile Vahdettin'i görmeye gittiği ileri sürülüyordu (BCA. 30-10-0-0/106-695-30). Türkiye Çerkes Ethem ve Mevlanzade hakkındaki rahatsızlığını ilettiğinde Fransızlar harekete geçerek bu iki isimden Suriye'yi terk etmelerini istediler. İlginç bir şekilde Mevlanzade Rıfat Türkiye'nin Halep Şehbenderliğine giderek durumu bizzat haber vermişti. Daha da ilginç Mevlanzade orada Ankara'dan gelecek talimatı beklediklerini de eklemişti (BCA. 30-10-0-0/106-695-29). Sonuç olarak Ethem ve Mevlanzade Suriye'yi terk etti ama sorun bununla bitmiyordu. Suriye'ye daha önce yerleşmiş Celal Kadri, Hasan Sadık, Ali İlmi, Doktor Kilisli Sadullah gibi 150'likler Halep'te "Vakit" ismiyle Kemalist rejim aleyhinde yayın yapan Türkçe-Arapça bir gazete çıkartmaktaydılar. Fransızların pek ilişmediği bu isimler Türkiye'nin Halep Şehbenderi Talat Bey'in istihbaratına göre Gaziantep ve civarıyla sürekli irtibat halinde ve Türkiye'de karışıklık çıkarmak için altyapı hazırlığı içerisindeydiler. Ayrıca Celal Kadri Fransız manda yönetiminin casusuydu. Ancak Türkiye'nin Beyrut Başşehbenderliği Yüksek Komiser Sarrai'nin Suriye idaresiyle ilgisi olmayan meselelere mesafeli yaklaşımını göz önüne alarak Ankara'ya bu konunun Paris'le görüşülmesini tavsiye ediyordu. Konu Fransa Büyükelçisi Albert Sarraut'ya iletili (BCA. 30-10-0-0/106-695-38). Türk Hükümeti 150'liklerin Suriye'deki faaliyetleri konusunda taleplerini Fransızlara iletirken diğer yandan da Suriye'de yapılan ve zararlı olarak kabul edilen yayınlara da giriş yasağı koymuştur. Bunlara birkaç örnek verilecek olursa; 1924 yılında Halep'te çıkartılan "Doğru Yol" gazetesinin (BCA. 30-18-1-1/10-36-3), 1930 yılında 150'liklerden Tarık Mümtaz tarafından

Şam'ın Kuneytara kasabasında çıkarılan “Març” gazetesinin (BCA. 30-18-1-2/12-42-9), 1933 yılında Halep'te basılan “namazda mikdar-ı kıraat” isimli kitabın (BCA. 30-18-1-2/33-10-7)ve yine Halep'te çıkan Arapça El-nahida gazetesinin (BCA. 30-18-1-2/38-55-11), 1934 yılında Hoybun Cemiyeti tarafından bastırılan “Türk Affı Umumisi karşısında Kürtler”, “Türkiye Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine mektup”, “Bir ecnebi noktai nazarına göre Kürt meselesi” ve “Elkaziyetülkürdiye” adlı dört kitabın (BCA. 30-18-1-2/47-54-16), 1936 yılında Muşlu Kürt Hilmi Yıldırım tarafından yazılıp Şam'da çıkarılan “Une Voix de Kürdistan” ve (BCA. 30-18-1-2/65-46-12) ve “Kürdistan'da 20.nci Asırda Türklerin Medeniyeti” adındaki kitapların (BCA. 30-18-1-2/68-74-1) ve bir takım gramofon plaklarının (BCA. 30-18-1-2/73-29-18) Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı biterken bağımsızlığı avuçlarının içinde hisseden Araplar, İngiliz ve Fransızlar tarafından aldatıldıklarının farkına vardıklarında, daha dün bu bağımsızlığın önündeki tek engel olarak gördükleri Türklerle ortak düşmana karşı yeni bir işbirliği geliştirdiler. Eski bağılılıkların sona erdiğinin farkında olan ama iki özgür halk arasında yeni bir birliktelik formülünü mümkün gören Anadolu direnişinin lideri Mustafa Kemal Atatürk mevcut şartlarda altında zaten kaçınılmaz görülen bu işbirliğini teşvik etti. Bu dönemde Suriyeli direnişçiler Fransızlara karşı büyük ölçüde Türk desteği sağladılar. Suriyeli Arapların başarısı Türkler için Fransızların Güney Anadolu'daki varlıklarını sorgulamaları ve çekilme fikrine yaklaşmaları anlamına geliyordu. Nitekim Ankara Hükümeti, bazı ayrıcalıklar karşılığında düşmanın Anadolu'dan çekilme önerisini kendi özel hedefleri açısından bir fırsat telakki edip 1921 yılında Fransızlarla uzlaşuya varınca Türk-Arap siyasi birliği projesi büyük darbe aldı. Ankara İtilafnamesi Türkiye ve Suriye arasında kabataslak da olsa bir sınır çiziyor ve bu yeni durum sebebiyle ortaya çıkması beklenen problemlere basit cevaplar sunmaya çalışıyordu. Sorunlar pek çoktu: Irmakları, tepeleri, tarlaları, çarşıları, köyleriyle tek bir siyasal sistemin içerisinde yer alan coğrafya bir anda ortadan ikiye bölünmüştü.

Türklerin Fransızlarla vardığı uzlaş Araplar tarafından mazur görülmüş gibidir. Fransızlara karşı Türk başarısından ilham almaya devam ettiler ve ilk dönemler Ankara'nın İslami motiflere ağırlık verdiği propagandası kendileri için hala heyecan vericiydi.

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması Suriye'nin Türkiye'den resmen kopuşu anlamına geliyordu. Bu antlaşma Suriye-Türkiye sınırını 1921 itilafnamesindeki sınır olarak teyit etti ve iki ülke ve vatandaşlarını ilgilendiren problemlere çözümler sunmaya çalıştı. Ne var ki sınır tespiti ve tadilatı, vatandaşlık, karşı tarafta kalan mülkler ve sair problemlerin çözümü

uzun zaman aldı ve Türkiye ve (Suriye ve Lübnan adına) Fransa arasında başka bir takım anlaşmalar yapılmasını gerektirdi. Bu anlaşmaların en kapsamlısı 1926 yılında imzalanan “Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması” idi ama sonuncusu değildi.

3 Mart 1924’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yeni rejimin hedefleri doğrultusunda aldığı Hilafeti kaldırma kararı, Türkiye’nin İslam dünyasıyla ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuştur. Bu karar Batı’nın kontrolünden kurtulmaya çalışan Müslüman coğrafyada olumlu veya olumsuz çok çeşitli tepkilere yol açtı, ancak genel olarak o ana kadar Türkiye’ye yönelmiş doğal sempatiyi önemli ölçüde erozyona uğrattı. Öte yandan meselenin bir başka boyutu, Batılı emperyalistlerden azat belgesini almak isteyen Arap, özellikle de laik düşünceli Suriye ve Irak milliyetçilerinin, Elisabeth Picard’ın dikkat çektiği gibi bunu daha önce başarmış burunlarının dibindeki Türkiye’den etkilenmemiş olmalarının imkansızlığıdır. Ancak Türklerden etkilenmiş olmak sonraki zamanların modern-milliyetçi ve Batı etkisindeki siyasi- kültürel atmosferinde artık hoş karşılanabilecek bir durum değildi ve dolayısıyla bu etkiden pek bahsedilen olmadı (Picard, 1987, s. 40-41,47-49).

Diğer yandan Türkiye’nin iki savaş arası dönemdeki genel tavrı Suriye’nin bir an önce bağımsızlığına kavuşması istikametinde olmuştur. Tüm diğer maddi ve manevi sebeplerin yanında çok somut bir beklentisi vardı. Özellikle Şeyh Sait isyanı sonrası muhalif Kürt unsurların ve Taşnakçı Ermenilerin Suriye’de Fransızlardan bulduğu himaye rahatsız ediciydi ve Fransızların genel anlamda sınır bölgesinde Türkiye için tehdit oluşturabilecek bir etnik mühendislik çabası içerisinde olduğuna inanılıyordu. Suriye’de Arap egemenliği bu tehdidi ortadan kaldırabilirdi. Arap bağımsızlık hareketi de her zaman Türkiye’den destek arayışı içerisinde oldu ve istediği somut desteği bulamasa da Türkiye’nin kapısını çalmaktan vazgeçmedi.

Ancak Avrupa’daki siyasal-askeri gelişmeler özellikle 1930’ların ikinci yarısında İngiltere’nin Türkiye ile yakınlaşması ve Fransa’yı da buna teşvik etmesi sonucunu doğurdu. Ortamın Hatay’ın Türkiye’ye iadesi için uygun olduğunu düşünen Atatürk’ün bu doğrultuda başlattığı girişimler ve varılan sonuç ise Suriyeli milliyetçilerin büyük tepkisine yol açtı. O günden bugüne Hatay, taraflar arasında ne zaman bir gerginlik ortaya çıksa Suriyeli yetkililerin gündeme getirmekten vazgeçmediği bir konu olmaya devam etti.

Kaynakça / References

- Akdeniz, S. (2019). Atatürk dönemi Türkiye-Suriye ilişkileri ve Hatay sorunu (1920-1938). *Asia Minor Studies*, 7(1), 158–183.
- Antonius, G. (1939). *The Arab awakening*. United States of America: J. B. Lippincott Company.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl siyasi tarihi*. İstanbul, Türkiye: Alkım Yayınevi.
- Athoğlu, Y. (2018). Fransız manda yönetimi altında Suriye. *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, (Editör: Mustafa Eravcı). Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu.
- Aysal, N. (2013). Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı dış borçlarının tarihsel gelişim süreci. *Atatürk Yolu Dergisi*, 53, 1–28.
- Barr, J. (2012). *A line in the sand*. London, United Kingdom: Simon & Schuster UK Ltd.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BAC)* (Fon kodları ve belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.)
- Bozkurt, A. (2019). Sykes-Picot Antlaşması ile işgal edilmesi planlanan “düşman (Osmanlı) topraklarının yönetimi”ne dair 30 Eylül 1918 tarihli geçici antlaşma (Modus Vivendi). *İmparatorluklar Çağına Veda*, (Editörler: Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, & Mehdi Genceli). İstanbul, Türkiye: Ötügen Neşriyat, s. 9-33.
- Cebesoy, A. F. (2000). *Milli Mücadele hatıraları*. İstanbul, Türkiye: Temel Yayınları.
- Cleveland, W. L. (1982). Atatürk viewed by his Arab contemporaries: The Opinions of Sati' al Husri and Shakib Arslan. *Princeton Near East Paper*, No: 34. Princeton University, 19 sayfa.
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 137–159.
- Eraslan, C. (Mart 2001). Understanding of Atatürk's foreign policy: Peace at Home, Peace in the World. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17(49), 91–106.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri*, (Cilt: I). Ankara, Türkiye: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Fromkin, D. (1990). *A Peace to end all peace*. New York: Avon Books.
- Ghaderi, S. M. (2002/3). Le Tracé de la Frontière Entre la Syrie et la Turquie (1921-1929). *Guerres Mondiales Et Conflits Contemporains*, 207, 125–138.
- Gönlübol, M., & Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919–1938)*. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Güllü, R. E. (2010). *Antep Ermenileri*. İstanbul, Türkiye: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hatipoğlu, S. (2009). *Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*. İstanbul, Türkiye: Yeditepe.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu.
- Jwaideh, W. (2006). *The Kurdish national movemen : its origins and development*. New York, USA: Syracuse University Press.
- Khouri, P. S. (1989). *Syria and the French mandate: the politics of Arab nationalism, 1920-1945*. New Jersey, USA: Princeton University Press.
- Kılınçkaya, M. D. (2008). *Osmanlı yönetimindeki topraklarda Arap milliyetçiliğinin doğuşu ve Suriye*. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kodaz, Y. (2016). Bağımsız Suriye için atılan ilk adım : Fransa Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(59), 213–237.
- Küçükbiltekin, H. (2011). *1918–1946 Yılları arası Türkiye-Suriye iktisadi ilişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, Türkiye.

- Maurice, F. (1943). *The Armistices of 1918*. Great Britain: Oxford University Press.
- Mazıcı, N. (2000). Af yasalarında 150’lilikler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 55(1), 79–138.
- Orbay, R. (2004). *Cehennem değirmeni*. İstanbul, Türkiye: Truva Yayınları.
- Öztürk, K. (1992). *Atatürk’ün TBMM’de açık ve gizli oturumlarındaki konuşmaları I*. Ankara, Türkiye: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Picard, E. (1987). Les Nationalistes Arabes de Syria et d’Iraq et le Kémalisme: convergences, occultations et influences. *Cahiers Du Getc (Numéro Spécial: Kémalisme et Monde Musulman)*, 3, 40–59.
- Rafik, A. (1994). Türkiye-Suriye ilişkileri (1918-1926). *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (Çev: Sebahattin Samur) İstanbul, Türkiye, s. 31–72.
- Sarınay, Y. (Temmuz 1996). Atatürk’ün Hatay politikası II (1938-1939). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(35), 407–454.
- Sonyel, S. R. (2000). *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika I*. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye’nin siyasi andlaşmaları I (1920–1945)*. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu.
- Şığva, S. (Aralık 2016). İdari yargı kararları ışığında 1062 sayılı Mukabele-i Bilmisil Kanununun uygulanışı. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 181–196.
- TBMM Zabıt Cerideleri. Erişim adresleri:
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c026/tbmm02026116.pdf>
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c026/tbmm02026117.pdf>
- Tejel, J. (2015). *Suriye Kürtleri: tarih, siyaset ve toplum*, (Çev: Burçin Koç). İstanbul, Türkiye: İntifada Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (Nisan 1980). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in mektuplaşmaları. *Belleten*, 54(174).
- Türk İstiklal Harbi IV :Güney Cephesi* (2009). Ankara, Türkiye: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- ua.mfa.gov.tr
- Umar, Ö. O. (2003). *Türkiye-Suriye ilişkileri (1918-1940)*. Elazığ, Türkiye: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı yönetimi ve Fransız manda idaresi altında Suriye*. Ankara, Türkiye: Atatürk Araştırma Merkezi.
- White, B. T. (2011). *The Emergence of minorities in the Middle East : the politics of community in French Mandate Syria*. Edinburgh, Scotland: Edinburgh University Press.
- Yalçın, H. C. (2002). *İttihatçı liderlerin gizli mektupları*, (Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu). İstanbul, Türkiye: Temel Yayınları.
- Yamaç, M. (2018). Fransız diplomatik belgelerinde Türkiye-Suriye sınır rorunu (1918–1940). *Belleten*, 92(295), 1153–1184.
- Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savalı döneminde Türk-Fransız ilişkileri*. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu.
- Yerasimos, S. (2010). *Milliyetler ve sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, (Çev: Şirin Tekeli). İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, H. (2017). *Suriye’de işgal ve direniş (1919–1922): Türk basınına yansımalarıyla*. İstanbul, Türkiye: Dergah Yayınları.